OLGA MURVAI

LIMBA MAGHIARĂ

MORFOLOGIE

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
1997

OLGA MURVAI

LIMBA MAGHIARĂ

MORFOLOGIE

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
1997

Referenți științifici: Cercetător I SZENDE ALADÁR
Lector univ. SZILAGYI N. SÁNDOR

Șos. Panduri, 90-92, București - 76235; Telefon 410.23.84

ISBN - 973 - 575 - 140 - 2

A SZÓFAJOK HATÁRÉRTÉKEI

A szavak a beszéd építőkövei, de hozzá kell mindjárt tennünk, hogy mégsem ők a kommunikáció legfontosabb elemei. A ház építésekor sem a tégla vagy az épületkő a cél, hanem az épület. Ezért mondjuk, hogy a *szó csak eszköze és nem célja a beszédnek.* Ha csak szavakat halmozunk, nem biztos, hogy érteni fogjuk egymást. Íme egy humoros példa:

Apa, figyelj, most kérdezek valamit,te hallottál róla, hogy az, ami itt,
ez az izé vagy, hogy úgy mondjam, micsoda,
ami innen jár le naponta oda,
vagyis úgy értem, hogy nem innen, csak itt,
és járni ugyan nem jár, ellenben közlekedik,
na szóval, hogy az a ... tudod már, mire gondolok,
ez a bizonyos, nagyon fontos dolog,
ami leginkább akkor, amikor van az a hogyishívják,
persze lehet, hogy máshol és máskor méginkább,
ha valaki példának okáért éppen egy ilyesmit keres...
Most mitől vagy már megint ideges?

(Orbán Ottó: Érdeklődő)

Világos tehát, hogy a szóözön még nem teljes értékű közlemény. A fenti szöveg megértésében az sem segít, ha meghatározzuk a szavak szófaji hovatartozását. Milyen szófaji értéke lesz itt pl. ennek a két szónak: *micsoda, hogyhívják?* Az egyik névmás, a másik igei alaptagú szó, de most, itt, ebben a szövegben alkalmilag "beugorva" egy új szerepbe, mind a kettő főnévi funkciót kap.

A szófajok között nincsenek merev határok. A szavak - ha a beszédhelyzet úgy kéri - átválthatnak, átcsaphatnkak egyik szófajból a másikba. A szófaj megőrzi ugyan az alapjelentését, de elfogadja az új szerepből reá sugárzó jelentéstöbbletet.

Ez az átcsapás lehet *állandósult* vagy *alkalmi.*

Állandósult például sok melléknévi igenév főnévi értékben: *mosdó, fürdő, háló, törülköző, ebédlő, bemutató.*

Alkalmilag, egyéni ötletből gyakorlatilag bármely szófaj átvállalhat egy másik funkciót. Az alkami szófaji átcsapás gazdag stiláris lehetőségeket rejt magában, amelyet elsősorban az írók és a költők kedvelnek, de a társalgási nyelvben sem ritka.

1.Leggyakoribb szófaji átcsapás a *főnevesülés.*
Tulajdonképpen bármilyen szófajú szó hatásosan alkalmazható főnévként.
a. A *melléknévnek* főnévvé való "előléptetése" mindennapi beszédünkben is szokásos:

Éva szereti *a szépet*. *Az újat* veszem ma föl. Megjött *a meleg*. Elmúlt *a hideg*. Kimegyünk *a zöldbe*.

"Élie a *Szépnek*"

(Ady Endre)

"Vagyok a *jó* és mellette a *rossz*

....

Vagyok a sötét és vagyok a fény,
az *elavult* s a *friss*."
(Szemlér Ferenc: *Minden vagyok*)

b. *Határozószó* válik főnévvé ilyen szerkezetekben mint:

"Vagytok: a *Ma*, vagytok: a *Holnap*"
(Ady Endre: *Csák Máté földjén*)

A köznyelv is hasonló szószerkezeteket alkot: pl.valaki a ma embere, a holnap világbajnoka stb.

"Csak azért se győzhet a *Mindegy*"
(Ady Endre: *A Mindegy átka)*

c. *Számnevet* főnevesítünk ebben a szólásban:
Nem enged a *negyvennyolcból*.
Nekem már a *kilenc* is páros.

"Hogy vitt *ezerekkel*, hogy vitt egyedül."
(Arany János: *Szondi két apródja)*

Nemcsak a *század*, de az *ezred* is a vége felé közeledik.

d. *Módosítószó* is lehet főnév:

A menyasszony *igent* mondott.

A gyerek mindenre *nemet* mond.

e. A *ragozott igealak* főnévi értékben való használata a jelentésbeli sűrítésnek és az érzelmi-hangulati tartalôm szuggerálásának az egyik eszköze. Megtaláljuk a köznyelvben:

csak úgy *találomra* keresgélek.

Közmondásokban:

Elszállt a *mersze.*

A *nembánomból* lesz a *bánom.*

Az ünnepek nagy *eszem-iszommal* járnak.

Költői szövegekben:

"Mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki sót mér, krumplit, kenyeret,
hozomra, újságpapirosba"

(József Attila: *Mondd mit érlel*)

"Ejnye, hát hol járhat most ez a *félsz* benne"

(Arany János: *Toldi*)

"*Döltömre* Tökmag Jankók lesnek"

(Ady Endre: *A muszáj Herkules*)

Tréfás, komikus hangulati hatást keltenek a *-hatnék, -hetnék* képzős igealakok főnévként:

pl. valakinek *mehetnékje* van; *ihatnékja* támad; van aki *táncolhatnék*; valakire rájött az *ásíthatnék.*

Igét bővítményeivel együtt is sokszor alkalmaz így köznyelv és író egyaránt. Ilyen a bemutatott szövegben:

"amikor van az a *hogyishívják*"
"a barátnőjénél, *Nemtudomhogyishijjákéknál.*
(Karinthy Frigyes: *Tom Sawyer kalandjai*)

2. Az *igealakok melléknévi értékben* elsősorban jelzőként szerepelnek:

"Volt neki egy *fuss-ki-s-öblítsd-ki* kicsi lánya"

"*Tücski-hajcski* baromnak
sokasuljon lába."

(Arany János: *Alkalmi vers*)

"Volt Baranyinak egy nagy *tedd-ide, tedd-oda* lánya"

(Veres Péter: *Szűk esztendő*)

3. *Főnevek melléknévi* értékben erőteljesen jellemző hatásúak lehetnek. Külön kell szólnunk a népnevekről.

"*Magyar* a magyar " Zsigmondnak,
"*Szerb* a szerb" Lázárevicsnek.

(Arany János: Szibinyáni Jank)

Az állatnevek melléknevesítéséből másféle stilisztikai hatás fakad. A *kutya* főnév például közkeletű kifejezésekben jobbára negatív előjelű nyomosítást eredményez:

kutya hideg van; *kutya* rossz ez a gyerek.

Az *őz* kedveskedő, becéző jelző lesz:

"Imhol *őzike*-lépésekben
kis rüggyel szájában a lány"

(József Attila: *Pöttyös*)

Az anyagnevek: *arany, ezüst, zafír, rubin, vas* stb. szép, metaforikus értelmű jelzők lesznek, ha melléknévként alkalmazzuk őket. Például: köznyelvi kifejezés:

valakinek *arany* keze van, mások *vas* fegyelemmel rendlekeznek, esetleg *vas* idegeik vannak.

"*Ezüst* derűvel ráz a nyír
egy szellőcskét és leng az ég."

(József Attila: *Nyár*)

"minek is kell fegyvert veretni
belőled, *arany* öntudat."

(József Attila: *Eszmélet*)

"*Smaragd* Buddha-szobrok harmatos
gyepben a békák"

(József Attila: *Falu*)

Összefoglaló erővel rendelkezik a főnév mindannyiszor, valahányszor *tulajdonnév* vállalja a *minőségjelző szerepét*, éppen úgy mintha melléknév lenne:

Beszélünk *Balassi*-strófáról, *Jókai*-bablevesről, *Szent Ilona-szigetről, Bukarest-Frankfurt-New York*-repülőjáratról stb.

4. Az *indulatszó és a kötőszó* is szerepelhet főnévként (vagy melléknévként is), ha mondatbeli szerepe, névelő-használata a főnevekével egyező.

A *hórukk*-emberek fölpakolták a bútort a teherautóra.
Sok *jaj* és *oh* hagyta el az ajkát imádság közben.
Ne halljam hogy *de*!

A NÉVSZÓK EGYES ÉS TÖBBES SZÁMÚ HASZNÁLATA

Nyelvünket általában jellemzi, hogy egyes számban használ sok olyan névszót, amelynek megfelelője az ismert (indoeurópai) nyelvekben többes számú szokott lenni.

1. A *több azonos* vagy *hasonló egyedből* álló dolgot általában egyes számban használjuk:

Virágot vásároluk. *Fogat* mosunk.

Ha azonban világosan többféle fajtáról, esetleg külön részekről van szó, vagy ha hangsúlyozottan több egyedről beszélünk, akkor a magyarban is többes számot alkalmazunk:

A védett *virágokat* tilos leszakítani.
Alul már kihúzták a gennyes *fogaimat.*

2. A köznyelvi használatban *több olyan főnevünk* van, amelyek csak egyes számmal rendelkeznek. Pl. *világ*

A mese hőse elindult *világot* látni.

Ha ezeket a főneveket többesítve használjuk, az egyszerű alaktani változtatás stilisztikai többletet ad a szónak:

"szemlélni a *világokat*
mint bokron a virágokat."
(József Attila: *Flóra 2.*)

"Költőkkel és fiatal feleségekkel koszorúzott
tündöklő asztal, hova csúszol a *múltak* iszapján"
(Radnóti Miklós: *A la recherche...*)

3. A *tulajdonnevek* közül a személynevek mindig egyes számúak. De ha a név hajdani viselőjének valamilyen tulajdonsága révén fogalommá vált, a név a fogalom jelképeként, szimbólumként él tovább és akár többes számot is kaphat. Így találkozunk a gazdagság jelképével Sütő Andrásnál:

"Az idő *krőzusainak* érezzük magunkat."
(*Istenek és falovacskák*).

Csokonai a szerelmtől búcsúzik a következő képpen *A Reményhez* című versében:

"Kedv! Remények! *Lillák*!
Isten veletek!"

Ady Endre szimbólumai közül is válasszunk ki néhányat. Az elszántság, a fizikai túlerővel való bátor szembeszállás szimbóluma a Dávid-Góliát szembenállás. A költő az általánosítás szándékával használja a többes számú alakot:

"Százezernyi parittyás Dávid
készül bízón, dalolva rátok:
Ejh, jó urak, dicső urak,
Ilyen gyávák a *Góliátok*?"

(*A Hadak Útja*)

Ugyanilyen a Messiás-motívum: Messiás tulajdonképpen egy volt, de többen akadtak akik fölvállalták a Messiás szerepét. Ady ezt így látta:

"Ezerszer Messiások
a magyar Messiások"

(*A magyar Messiások*)

A Tökmag Jankó parányi népmesei hős, aki kicsiségével tűnik ki. Ady ezt a nevet is többes számba teszi és ellenfeleinek gúnyos, ironikus lekezelésére használja fel:

"Döltömre Tökmag Jankók lesnek"

(*A muszáj Herkules*)

Megjegyzés:

A köznyelv is él a névszimbólum adta lehetőséggel. Például úgy tartjuk, hogy az egyszerű emberek legtöbbjét Nagy Jánosnak vagy Kis Jánosnak hívják. Ezért olyan szövegekben, ahol a névtelen tömegről van szó, találkozhatunk ilyen megfogalmazással: A *nagyjánosok* / vagy a *kisjánosok* véleményével is számolni kell.

4. A *földrajzi nevek* egy csoportja mindig egyes számú, míg egy másik csoportja általában többes számú. Művészi szövegben gyakran találkozunk az egyes és a többes számú alak fölcserélésével nyilván művészi célból. Ady Endre egyik versében a *Himalája* többesét használja: az ég felé rohanó Illés-nép megáll az örök tél birodalmában, az elvontan értelmezett magaslatok jégcsúcsain, a "Himalájákon":

"Az Illés-nép Ég felé rohan
S megáll ott, hol a tél örök,
A *Himaláják* jégcsúcsain."

(*Az Illés szekerén*)

A *Kárpátok* hegylánc töbes számban él a köztudatban. Kölcsey Ferenc egyes számban szerepelteti *Kárpát* alakban, ezzel éri el, hogy külön felfigyeljünk a névre:

"Őseinket felhozád *Kárpát* szent bércére"

(*Himnusz*)

De senki sem gondol arra, hogy a Himnuszban is a *Kárpát* alak szerepel amikor

Kárpát-medencéről, Kárpátaljáról beszélünk.

5. Az *elvont* jelentésű főnevet szintén egyes számban szoktuk használni. Példáinakat Sütő Andrástól kölcsönöztük:

"Kiesettségünk az isten markából", "testi-lelki sántaságunk", "az árvaság didergése"

(*Istenek és falovacskák*)

Ha azonban fontos, hogy több fajtára, vagy külön-külön alkalomra utaljunk, az elvont értelmű szó is lehet többes alakú:

"*Csodavárások* sivatagában a mákszem"
(Sütő András: *Istenek és falovacskák*)

"Zöld *robbanásokkal* kitört
a keleti víg erőszak"

(József Attila: *Március*)

6. Az *anyagnevet* is csak egyes számban szokás használni: *vas, kén, ásványvíz, ezüst, arany.*

A alak csak akkor kifogástalan, ha az anyagnak többféle fajtájára akarunk utalni: *selymek, borok, szövetek.*

7. Hasonlóképpen egyes számban szokásos a *gyűjtőnév* is. Például: az *értelmiség, diákság, ifjúság.*

Emeljük ki az *ember* és a *nép* szót.

A nép szót egyes számban alkalmazzuk, ha tömeg, *embercsoport* a jelentése:

"Más *nép* e *nép* , ez csak: a *Nép,*"

(Ady Endre: *A Hadak Útja*)

A nemzet jelentésben a *népek* alak is helyes. Például: az afrikai *népek* háborúi.De tájnyelvi ha az *emberek* kinevették helyett azt mondjuk: a *népek* kinevették.

Megjegyzés: Akkor kell jobban odafigyelni a *nép* szó használatára, ha többes számú alannyal egyeztetjük. Így:

A finnek rokon nép. A japánok példásan szorgalmas nép.

József Attila az *ember* szó egyes számát *emberiség* jelentésben használja: "Fölvonul az *ember* alja" (*Március*). Ilyen széles jelentéskörrel használja a köznyelv is: nézze meg az *ember* (=mindenki) - szoktuk mondani.

8. A *páros testrészek* nevét és a hozzájuk tartozó páros ruhadarabot nyelvünk szívesen használja egyes számban: pl.: télen fázik az ember *keze, lába, szeme, orra, füle.* A költő így látja:

"Állok, *lábamnál* tócsa nő
a pocsolyához - az a dolga"

(József Attila: *Esik*)

"szikrázik föld, ég, *szem*, a homlok"

(József Attila: *Favágó*)

Magyar nyelvi sajátosság, hogy ha csak egyik testrészről vagy ruhaféléről van szó, azt külön hangsúlyozzuk:

- megkapja a *fél* jelzőt: *fél* szemére vak, *fél* lábára sánta, elveszett a *fél* kesztyűm

- azt is jelezhetjük, hogy a *jobb-* vagy a *bal*oldali testrészünkről van szó:

"új hold süt a *bal*kezünkben"
"új nap lángol *jobb* kezünkben"

(József Attila: *Medáliák*)

- nem helytelen az *egyik* szemem, *egyik* lábam, *másik* szemem, *másik* lábam szerkezet sem.

Van néhány állandó szókapcsolatunk, amelyekben a többes számú alak elképzelhetetlen:

lábbal tipor
kézre kerít
szeme közé néz
füle botját se mozgatja
elültette a bogarat a fülébe

De a köznyelv is, a költői nyelv is használja a többes számú alakokat:

- *szemei* megteltek könnyel
  lábai elé borul valakinek
  Fel a *kezekkel*!

"szörnyű *fülekkel* legyezem magam"

(József Attila: *Medáliák*)

9. A főnévi használatú *számnév* egyes és többes számú használata sem egységes.

- *Kettő* meg *kető* az *négy* - másként mint egyes számban nem is tudjuk elképzelni.

- *Százak* és *ezrek* vonultak az utcán.
  Nehéz *ezreket* adunk ki naponta.
  Milliók egy miatt!
  Több is veszett Mohácsnál!

Sok ami *sok*!

Megjegyzés:

Létezik olyan kommunikációs helyzet, amelyben a *többek* és a *sokak* használata helyénvaló. Például:

Többeket megkérdeztünk.
"*Többek* között szóltam én hozzájok"
(Petőfi Sándor: *A Tisza*)

Sokak véleménye szerint

Újabban a tanácsba, zárt körbe tartozókat, csoportba tömörülteket mind gyakrabban nevezzük meg a tőszámnevek többes számú alakjával (nemzerközi mintára):

A *Hetek*, a *Visegrádi Hármak, a Nyolcak* (=művészcsoport)

10. Az *-é birtokjeles névszók* többese az *-i* birtoktöbbesítő jellel szabályosan megoldható:

Jánoséi, könyveiméi

Nehézkes és bonyolult formája miatt azonban a köznyelv ott kerüli el, ahol csak teheti, annál is inkább, mert az *-i* többes jeles forma jóval később alakult ki és terjedt el nyelvünkben, mint a *-k* többes jeles forma. Soha nem mondunk pl.ilyent: *Kiéi ezek a könyvek?* Helyette: *Kinek a könyvei ezek?* Az írók is érzik a túlgrammatizálásból adódó modorosságot, és inkább lemondanak róla:

"A *lányaim ... a férjeiké*" - olvassuk Németh Lászlónál
(*Égető Eszter*)

Ám ahol az *-i* többes birtokjel elhagyása félreértésre ad okot, ott szükségszerű a használata:

"Az ember a barátja *titkait* úgy tekinti, mintha az *övéi* volnának."
(Németh László: *Égető Eszter*)

11. Ha *több birtokosunk* van akik közül mindegyik csak *egy sajátját képező birtok*kal rendelkezik, többnyire ugyancsak az egyes szám használata a magyarosabb:

Az emberek levették a *kalapjukat*.
A nézők a *fejüket* csóválaták.
A gyerekek hátra tették a *kezüket*

Megjegyzés:

Mi most a *beszédrészek*nek, a *szófajok*nak az *alaktani viselkedését* tekintettük át. A szóffajok az egyes szavak jellegét, értékét, minőségét elvonatkoztatva, mintegy a mondaton kívül határozzák meg. A szófaj és a mondatrész nem azonosak. Pl.: a melléknév tulajdonságot jelentő szó (hideg, meleg, nagy, kicsi), de nem azonos automatikusan a mondatbeli jelzővel: (habár a legtöbb tulajdonságjelzőt melléknévvel fejezük ki): jelző lehet akár tulajdon főnév is (*Balassi*-strófa), vagy ragos ige (*terülj*-asztalkám), sőt egész mondat

(*jött-ment* alak).

A mondatban a szófajok értéke aszerint változik, hogy a mondatrész mint szerep, mint funkció mit vár el tőle.

A névszókkal kifejezett mondatrészek egyes és többes számú egyeztetése

Vizsgáljuk meg, hogy a névszók, azaz a főnév, a melléknév, a számnév és a névmás milyen funkcióban találkoznak a mondatban, és milyen számbeli egyeztetési gondjaink vannak.

1. Főnévvel kifejezett alany - főnévvel vagy melléknévvel kifejezett névszói (és ige-névszói) állítmány egyeztetése:

- A *Duna folyó*: egyes számú főnévi alany - egyes számú főnévvel kifejezett névszói állítmány.

- *Éva, Péter és Tamás magyar.*
- *Éva, Péter és Tamás magyarok.*

Ha a mondatnak több egyes számú főnévvel kifejezett alanya van, magyarosabb, ha az állítmányként szereplő névszó is egyes számú. De az értelem szerint való egyeztetés megengedi a többes számot is.

- A *Kárpátok* és az *Alpok* európai *hegyvonulat.*

A csak többes számban használt földrajzi nevekkel kifejezett alany után az ugyancsak névszóval kifejezett állítmány értelmi egyeztetéssel kerül egyes számba.

- *Éva és a gyerekek vidámak.*
A gyerekek és Éva vidám.
A gyerekek és Éva vidámak.

Ha a többtagú alany közül az egyik egyes számú a másik pedig többes számú, mindig azzal egyeztetünk, amelyik közelebb van az állítmányhoz, bár az értelmi egyeztetés is helyes.

- *Én és te fiatalok vagyunk.*
Te és ő fiatalok vagytok.
Mindenki vidám.
Senki sem vidám.

A névmási alanyt értelem szerint egyeztetjük a névszói állítmánnyal.

2. A jelző és a jelzett szó egyeztetése nyelvünk jellemző sajátosságai közé tartozik: a jelző *mindig változatlan,* toldalékot csak a jelzett szó kap.

a. A minőségjelzőt tehát bármilyen névszó kifejezheti (sőt, olykor ragos igealak is), de mindig egyes számban áll:

jó gyerek	*bársony* szoknyák
jó gyerekek	*bársony* szoknyák
háló szoba	*jött-ment* alak
háló szobák	*jött-ment* alakok

b. A magyar nyelv a finnugor nyelvcsalád több tagjához hasonlóan a többséget kifejező mennyiségjelző után - amely rendszerint számnév - a jelzett szót egyes számban használja:

sok *gyerek*
ezer *év*
több *iskola*
rengeteg *könyv*

"Ötszáz, bizony dalolva ment
lángsírba velszi *bárd"*

(Arany János: *A walesi bárdok*)

Az elmúlt századokban - részben latin mintára - használták az *ezer emberek* alakot is. Megtaláljuk még a XIX. században is elvétve Arany Jánosnál például; és a XX. század elején Ady Endrénél - nyilván archaizáló szándékkal:

"Benne lakván háromszáz *vitézek*"

(Arany János: *Az ó torony*)

"Két *halottak* lent feküdtek
Két hajdani *szeretők."*
(Ady Endre: *Két hajdani szeretők*)

Két esetben a mai köznyelv is kivételt tesz.
- A *minden* és a *semmi* határozatlan névmás egyeztetése ingadozik:

minden ember
semmi szín alatt

A fenti szerkezetek nem is tűrik a többesítést. De:

minden időkben
minden körülmények között
semmilyen körülmények között

Néhány egyházi ünnep neve ma így is használatos:

háromkirályok, mindenszentek vagy *mindszentek, aprószentek*

3. Az *értelmező* egyeztetése

Az értelmező mondatbeli pozícióját tekintve mindig jelzett szó után áll. Általában ugyanolyan mondattani toldalékot és viszonyszókat kapcsolunk hozzá, mint az

értelmezett szóhoz. Például:

> "s égtek lelkemben kis rőzse-dalok:
> Füstösek, furcsák, búsak, bíborak,"
> (Ady Endre: *Párisban járt az ősz*)

Előfordul, hogy egyeztetéskor nem egyező alakú, hanem azonos mondattani szerepű elemek járulnak az értelmezős szószerkezet tagjaihoz:

a. Vargáék, a szomszédaink kedves emberek.
A vendégek, régi barátaim jól ismerték a szokásaimat.

A fenti mondatokban a számbeli egyeztetést eltérően jelöltük: -k és -i alakú többesjelekkel.

b. Ebben a kérdésben *ti*, az *osztály* fogtok dönteni.
Vasárnap *ők,*a *röplabdacsapat* ragyogóan szerepeltek.

> "Egymásra néz a *sok* vitéz,
> A vendég velsz *urak*"
> (Arany János: *A walesi bárdok*)

Az itt felsorolt mondatokban a többséget jelentő értelmező gyűjtőnév - amely önmagában többesít.

Az értelmezett és az értelmező kaphat közös névutót. Stilisztikai szempontból (az ismétlés elkerükése végett) a névutót többnyire csak egyszer, az értelmező után szoktuk használni:

Levelet írtam a barátai, Vargáék *számára.*
Az autó lassított az útkereszteződés, illetve a villanyrendőr *előtt.*

Ha azonban a hangsúly, illetve a beszédritmus úgy kívánja, megismételjük a névutót. Például:

> "Kezed *felé,*
> Kezed, hajad *felé,*
> Kezed, hajad, szemed *felé,*
> Kezed, hajad, szemed, szoknyád *felé,*
> Mit kapkodok?! - mindegyre kérded"
> (Karinthy Frigyes: *Pitypang*)

Ha az értelmezett szó -é *birtokjeles*, az értelmező felveszi az -é birtokjelt.

Az *övét,* az *Éváét*, már kijavítottam.
A *tizedikesekét,* az én *oszytályomét* már átnéztem.

A FOKOZÁS

A fokozás a tulajdonságok vagy körülmények összehasonlításának nyelvi kifejező eszköze.

Három fokot különböztetünk meg:

- alapfok: viszonyítás nélkül nevez meg valamely tulajdonságot, körülményt. Nyelvi *jelölője* nincs, csak a másik két foktól való megkülönböztetése miatt vesszük számba:

nagy, kerek, távol, kutya, szamár.

- középfok: két összehasonlított tulajdonság, körülmény közül a nagyobb fokút jelöli.

*Jele: **-bb**.*

nagyobb, kerekebb, közelebb, távolabb, kutyább természetű, szamarabb egy lónál

- felsőfok: segítségével több hasonló tulajdonságú dolog közül egyet kiemelünk, mégpedig azt, amely az illető tulajdosággal a legnagyobb mértékben rendelkezik.

Jele: általában a középfok elé illesztett leg- előtoldalék.

legnagyobb, legkerekebb, legközelebb, legtávolabb, legkutyább, legszamarabb

Megjegyzés:

Néha a felsőfok jele alapfokú szóhoz járul: *legelső, legalsó, leghátsó, legteteje, legutolsó.*

A felsőfoknak olykor a nyomósított változatát, az úgynevezett túlzó fokot használjuk, ennek *jelölője* a középfok - vagy néha az alapfok - elé illesztett_legesleg- előtoldalék-

legeslegnagyobb, legeslegalsó, legeslegutolsó

Milyen szófajok fokozhatók?

1. A melléknév a szófaj jelentése szerint személyek, dolgok, fogalmak tulajdonságát jelöli. A tulajdonság mindig összehasonlítható - ezért a fokozás elsősorban a melléknév viselkedési formája.

a. Gyakorlatilag minden érzékszerveinkkel közvetlenül érzékelhető és elgondolt tulajdonság fokozható:

nagyobb, magasabb, hidegebb, élesebb,
okosabb, jobb,rosszabb, bátrabb.

b. Általában a képzett melléknevek is fokozhatók:

sósabb, sótlanabb, fázékonyabb, ingatagabb.

c. A képzett melléknevek közül nem fokozható az -i képzős alak:

kerti, idei, októberi, amerikai.

2. A melléknévi igenevek közül csak azokat fokozhatjuk, amelyek többé-kevésbé már melléknévvé váltak:

forróbb, legrekedtebb, legkelendőbb, alkalmazkodóbb, legeltörődöttebb, legmeggondolandóbb.

Ha a melléknévi igenévvel kifejezett tulajdoságon átérzik az alkalmi jelleg, szerencsésebb körülírással fokozni:

jobban megalapozott, leginkább megfelelő.

3. A főneveknek is van olyan csoportja, amelyet fokozni lehet.

a. Ilyenek a minősítő értékű, többé-kevésbé melléknévszerűen is használt főnevek. Például:

kutyább (tremészetű), *szamarabb.*

A beszélt nyelv kivált a becsmérlő értelmüekkel él bőven:

disznóbb a diszónál, *marhább* a lábasjószágnál stb.

b. Néhány irányt jelölő főnév határozóragos alakban szintén fokozható:

eszakabbra, keletebbre

c. Néhány 3. személyű birtokos személyragos főnév szintén fokozható, ha az

valamilyen személy vagy dolog viszonyított helyzetű részére utal:

legszélén (állok), (a fa) *legtetejébe* vagy *legtetején,* (a tábla) *legközepébe*

Megjegyzés:

Ezeknek nincs középfokuk, azaz az alapfok mellett csak a felsőfok használatos.

d. De még a tulajdonneveket is tudja fokozni nyelvünk. Íróink a stilisztikai hatás erősítése végett elég gyakran használják:

"Megcsaphatnám; amiért *heródesebb* Heródesnél."
(Arany János: *Hamlet* fordítása)

"A *legpetőfibb* próbált lenni minden Petőfi-utánzó közül."
(Bóka László)

pápább a pápánál

4. A határózószók is szabályosan fokozhatók.

ki	kijjebb	legkijjebb
be	beljebb	legbeljebb
föl	följebb	legföljebb
le	lejjebb	

Megjegyzés:

Akkor kell jobban odafigyelnünk a határozószók fokozott alakjaira, amikor a HOL és a HOVA kérdésre válaszoló alakokat nehéz megkülönböztetni.

Így a *ki, be, fel, le* elsősorban HOVA kérdésre válaszolva valahova irányulást fejez ki, de a középfoka HOL kérdésre válaszoló helyben létet is jelölhet: pl.:

Kijjebb húzódtunk volna, de *kijjebb* már nem volt hely.
Lejjebb is eresztheted a képet, mert a szög *lejjebb* van.

Felsőfokban, ha el akarjuk kerülni ezt a kétértelmű használatot szerencsésebb, ha a HOL kérdésre inkább egy másik, rokon határozószó fokozott alakját alkalmazzuk:

legbelül, legkivül, legalul, legfölül.

Alkalmilag néhány módhatározószó is elviseli a fokozást. Például: az *így, úgy,* határozórag előtt:

"Még *ígyebbül*"
(Szabó Pál)

Még *úgyabbul* történt a dolog.

Tulajdonképpen fokjeles módosítószó az *inkább* és a *kevésbé.* Ezeknek nincs alapfoka, csak közép- és felsőfokban élnek.

Kevésbé rossz

inkább jó mint rossz
kevésbé szép
inkább szép mint csúnya

A körülírt fokozás

A toldalékkal való (ún. szintetikus) fokozás mellett *(jó - jobb - legjobb)* a magyarban is megvan a körülírásos (ún. analitikus) fokozás.

A fent említett *inkább* és *kevésbé* középfokú, és a *legkevésbé* felsőfokú formák már tulajdonképpen körülírt fokozásra szolgálnak. Ugyanilyen a *jobban, legjobban* is. Pl.:

inkább természetes = természetesebb
leginkább természetes = legtermészetesebb obban ismert = ismertebb
legjobban ismert = legismertebb

Az *inkább* és a *jobban, a leginkább* és a *legjobban* a tulajdonsághoz pozitív többletet ad hozzá, ezzel érjük el a pozitív fokozást.

A *kevésbé, legkevésbé* a tulajdonság kisebb fokát jelöli. Ez az ún. negatív fokozás:

kevésbé rossz	*kevésbé fájdalmas*
legkevésbé jó	*legkevésbé fájdalmas*

Megjegyzés:
Az inkább - leginkább, jobban - legjobban, kevésbé - legkevésbé mindig alapfokú szóhoz járul.
Az *inkább* és a *jobban* jelentése visszafordítható toldalékos fokozásra, de a *kevésbé* csak körülírásos formában használatos.

A vele szerkesztett negatív fokozás sokszor eufemizmus:

kevésbé okos
kevésbé lelkiismeretes
kevésbé szorgalmas

Kettős fokozás

Néhány melléknév-, illetve főnév alkot olyan szólásszerű hasonlító határozós kifejezést, amelyben a -nál, -nél ragos határozó mindig középfokban áll:

jobbnál jobb
szebbnél szebb
érdekesebbnél erdekesebb
drágábbnál drágább
színesebbnél színesebb

Ez a figura etymologica végső soron nyomósított fokozás, amelynek igen nagy a stilisztikai hatása. Nemcsak írói eszköz, a köznyelvben is naponta alkalmazzuk.

Kétértelmű kifejezések fokozása

1. Nyelvünkben több olyan szószerkezetet találunk, amelynek az első eleme külön is fokozható. Ilyenkor a nyelvérzékünk és a szóelemző készségünk segít dönteni. Például:

alacsony termetű	*- leg/alacsonyabb termetű*
apró kockás	*- leg/apróbb kockás*
rosszul nevelt	*- leg/rosszabbul nevelt*
jól táplált	*- leg/jobban táplált*
sokra hivatott	*- leg/többre hivatott*

Ha a kétértelmű kifejezés minőség- illetve mennyiségjelzős összetett szó kétféle variáns kínálkozik:

a. *sokévi*	*- több évi*
kisszámú	*- kisebb számú*
nagymértékű	*- nagyobb mértékű*
előretörő	*- előbbre törő*
kiálló	*- kijjebb*
b. bőkezű	*- bökezűbb*
kishitű	*- kishitűbb*
nagylelkű	*- nagylelkűbb*
jóravaló	*- jóravalóbb*
nagyravágyó	*- nagyravágyóbb*

c. Néha mind az a) mind a b) pont szerinti eljárás elfogadott és szokásosan használt:

jóízű	*jobb ízű*	*jóízűbb*
bővizű	*bővebb vizű*	*bővizűbb*

d. Előfordul, hogy a kérdéses szószerkezetek egybe- vagy különírása értelmi különbséget hordoz. Az eltérő értelmi viszony gyakran már az alapfokban benne van:

a körön kívül álló	*a kijjebb állók*	*a legkijjebb állók*
a kívülállók	- *kívülállóbbak*	- *legkívülállóbbak*
(azaz nem bennfentesek)		
messze menő (vonat)	- *messzebb menő*	- *legmesszebb menő*
messze menő (előzékenység)	- *messzemenőbb*	- *legmesszemenőbb*

2. Ha a kétértelmű szószerkezet első tagja külön nem fokozható, az utótag pedig melléknévi igenév - a fokjelet inkább az utótag kapja. Például:

följegyzésre méltó	- *följegyzésre leg/méltóbb*
szeretetre méltó	- *szeretetre leg/méltóbb*

3. A társalgásinyelv alkalomszerűen igen hosszú és bonyolult formákat is elfogad, kétségkívül olyanokat, amelyeknek stilisztikai hatása is mérhető:

legistenhátamögöttibb
legjövedelemreéhes

Kótszoros fokozás

Ha egy szónak vagy kifejezésnek kétféle fokozása ismeretes és használatos, előfordul, hogy figyelmetlenségből - néha tréfálkozva - szándékosan - mindkét módot egyszerre alkalmazzuki. Így születnek az ilyen alakok mint például:

jobb ízű	- *jobb ízűbb*
több színű	- *több színűbb*

Megjegyzés:
Ha szándékosan torzítjuk a fokozást, alkalmi célunknak esetleg megfelel, egyébként hibás és mint ilyen kerülendő.

Jelentéstani szempontból kétszres fokozásnak tekinthető az is, ha olyan melléknevek is megkapják a felsőfok jelét, amelyek már magukban is felsőfokú jelentésűek. Például a latin elemekből alkotott szavak esete:

maximális = legnagyobb, legjobb

minimális = legkisebb, legkevesebb
optimális = legkedvezőbb, legjobb

Ezek helyett ilyen alakokat hallhatunk: *legmaximálisabb, legmininálisabb, legoptimálisabb.* Fölös fokozás, mely végső soron a latin szó helytelen értelmezéséből ered. Kerülendő.

A BIRTOKVISZONY ALAKTANI KÉRDÉSEI

1. A birtokjel

Az **-é** *birtokjel a birtokost* megnevező *névszóhoz* járul. Funkciója szerint a birtokosnak az előzményekből odaértett *birtokát utalásszerűen* fejezi ki: ez a labda a *gyereké* (= a gyerek labdája); ezek a könyvek nem lehetnek az *Istvánéi* (nem az István könyvei). Amint látjuk, a birtokjeles szóalak egész birtokos jelzős szószerkezetet helyettesíthet, és mint ilyent a magyar nyelv sajátosan tömörítő eszközei közé soroljuk.

2. A birtokos névmások

A személyes névmások birtokjeles alakulataiként a birtokos névmásokat használjuk:

- egy birtokos egy birtok: 1. személy - *enyém*
2. személy - *tied*
3. személy - övé

- több birtokos egy birtok: 1.személy - *mienk*
2. személy - *tietek*
3. személy - *övék*

Megjegyzés:
A több birtok kifejezésére az -i *birtok többesítő jelt* használjuk.

- egy birtokos több birtok: 1. személy - *enyéim*
2. személy - *tieid*
3. személy - *övéi*
- több birtokos több birtok: 1. személy - *mieink*
2. személy - *tieitek*
3. személy - övéik

Megjegyzés:

Idegen nyelvekben is megvan a birtokos névmás. Ha azonban a birtokos névmás funkcióját vizsgáljuk, a következőt tapasztaljuk:

mon pere
mein Vater (az én) ap*ám*
my father
tatal *meu*

Vagyis: a birtokos névmás az idegen nyelvekben kiemelő jelzőként azt fejezi ki, amit a mi nyelvünkben a birtokos személyjelek. Mi a kiemelésre a birtokos névmást használjuk.

3. A birtokos személyelek

A birtokos személyragozás

Nyelvünk tömörítő jellegéből fakad az az ősi sajátossága is , hogy a birtokot megnevező szóhoz kapcsolt személyragok utalnak a bitrokos személyére és számára továbbá - a velük kombinálódó többes jelet is figyelembe véve - a birtok számára is.

- egy birtokos egy birtok: 1.személy - *könyvem*
2.személy-*könyved*
3. személy - *könyve*
- több birtokos több birtok: 1. személy - *könyvünk*
2. személy - *könyvetek*
3. személy - *könyvünk*
- egy birtokos több birtok: 1. személy - könyveim
2. személy - *könyveid*
3. személy - *könyvei*
- több birtokos több birtok: 1. személy - *könyveink*
2. személy - *könyveitek*

3. személy - *könyveik*

A birtokviszony szófaji jellemzése

A nyelvtani *birtokos* többnyire *főnév:*

a diák leckéje, a *gyerek* labdája, *Toldi* estéje;

De lehet *névmás* is:

a *te* pénzed, *maga* ura, *senki* földje;

és lehet *főnévi igenév* is;

ideje *abbahagyni.*

A *birtokszó* is általában *főnév* vagy főnévi funkcióban használt más szófaj:

az iskola *udvara,* az autó *kereke.*

A birtokos szerkezet funkcói

1. Ha a birtokos és a birtok ugyanaz a szó, fokozó értelemben is használhatjuk a birtokos szerkezetet:

énekek éneke, feleségek felesége, szépek szépe, hajnalok hajnalán, éjnek éjszakáján, erőnek erejével.

2. Hagyományos, jó eszköz nyelvünknek a birtokos személyrag bizonyos *osztó szerkezetekben* az ún. részelő birtokviszony kifejezésére:

a hüsítő *literje* ezer lej; az alma *kilója* ezerötszáz lej; a munka *nagyját* elvégeztük, hátra van még az *apraja* stb.

3. Időhatározóként is helyesen szerkesztünk vele választ a *mikor?, mióta?* kérdésre:

Az ablakot *két napja* törte be valaki.
"*Három éve* múlik, hogy utána kérdez"
(Arany János: *Családi kör*)

4. A birtokos személyraggal ellátott tőszámnév a névmás jelentéséhez közeledik:

hármunk, négyünk, ötünk

5. A kérdő és vonatkozó névmás is felveheti a birtokos személyragot:

melyikünk?, melyiketek?, melyikük?
amelyikünk, amelyiketek, amelyikük

6. Megszólításban színesebb, közvetlenebb a ragozott változat:

"Hát hogymint vagytok otthon, *Pistikám?"*
(Petőfi Sándor: *István öcsémhez*)

"*Hölgyeim - uraim,*
várom a - válaszokat"
(Szilágyi Domokos: *Sajtóértekezlet)*

"Ó, *kedvesem,* hadd álmodjam végig e zengő életet veled"
(Szilágyi Domokos: *Álom a repülőtéren*)

A köznyelv is így használja:

Kedves *hallgatóim!* Kedves *közönségünk*!

Megjegyzés:

A birtokos szerkezet a mondatban mindenekelőtt a birtokos jelző. Ezzel itt most nem foglalkozunk külön, hiszen funkciója szerint a mondattanba tartozik.

A NÉVSZÓKHOZ KAPCSOLÓDÓ VISZONYRAGOK

A magyar nyelvben a névszók a mondatbeli szerepükhöz illően sokféle viszonyragot kaphatnak (jóval többet, mint ahány ún. deklinácós végződés az indoeurópai nyelvekben ismeretes.).

A névszókhoz kapcsolt viszonyragok tehát mindig a szó, a beszédrész mondatbeli funkcióját jelölik, általában a mondatrész kifejező eszközének tekintjük őket. Legfontosabb viszonyragok:

1. a **-t** tárgyrag

2. a határozóragok: ezeket funkciójuk szerint nevezzük meg

- **-ba, -be; -ban, -ben; -ból, -ből**: a helyviszony ragjai, amelyek kifejezik a magyar nyelvre jellemrő iránykármasságot is. Ugyanakkor időt is jelölhetnek.

- **-val, -vel**: az eszköz- és társhatározó ragja

- **-on, -en, -ön**: helyviszonyt jelöl

(itt most nem sorolunk fel minden határozóragot. Részletesen tanultatok ezekről a VII. osztályban)

3. **-nak, -nek** birtokos jelző ragja

4. -**nak, -nek** ugyanakkor a részeshatározó ragja is

Jegyezzük meg!

1. Minden névszóhoz minden fajta helyviszonyt hozzáilleszthetünk:

könyv: könyvet, könyvbe, könyvhöz, könyvtől, könyvnek, könyvért, könyvön, könyvig stb.

szép: szépet, szépre, szépből, szépben, szépbe, széphez, széptől, szépig, szépen stb.

tíz: tízet, tízre, tíztől, tízhez, tíznek, tízbe, tízen, tízig stb.

magam: magamat, magamban, magamhoz, magamtól, magamról stb.

ez: ebbe, ebből, ehhez, ettől, ennek stb.

2. A *személyes névmás ragozása* külön figyelmet érdemel.

A személyes névmás nem tűri el úgy a ragot, ahogy a többi névszó: énTŐL, énHEZ alak nincs. Ehelyett a megfelelő személyragos határozószók illeszkednek be a személyes névmások alakrendszerébe:

tőlem	*hozzám*	*velem*	*nekem*
tőled	*hozzád*	*veled*	*neked*

tőle *hozzá* *vele* *neki*

Ugyanez a helyzet a *személyes névmások névutózásakor* is: *én*ALATT, *én*ELŐTT nincs. Ehelyett a névutó személyragos alakjait alkalmazzuk:

alattam	*fölöttem*	*előttem*	*irántam*
alattad	*fölötted*	*előtted*	*irántad*
alatta	*fölötte*	*előtte*	*iránta*

Ezek a személyes névmással összekapcsolva is használatosak:

éntőlem, teveled, őelőtte, énfelőlem, miközénk.

De azt is tudnunk kell, hogy több határozóragnak nincs határozószói megfelelője, a személyes névmás ragozása tehát nem teljes (hiányzik a -ként, -kor, -vá, -vé stb.)

Érdekességként említjük meg, hogy néhány alaktípus megismétli a ragot: Például: *nálamnál, náladnál, nálánál.*

Néha kettős alakot használunk:

nálam nélkül = *nélkülem*
rajtad kívül = *kívüled*

A névszók jelezése és ragozása

(összefoglaló táblázat)

A névszójelek fajtái	szerepe	példák
k többesjel	személyek, dolgok többségét jelöli	*könyvek,szépek, ezek*
-é, **-éi** birtokjel	A birtokra utal	*könyvé, egymáséi*
-bb középfokjel	A tulajdonság nagyobb mértékét jelöli	*nagyobb, okosabb*
leg- felsőfokjel, **legesleg** túlzófokjel	A középfokú alak elé járulva a tulajdonság legnagyobb mértékét fejezi ki	*legnagyobb, legokosabb, legszebb, legeslegokosabb*

A névszóragok fajtái	szerepe	példák

birtokos személyragok	A birtok számát és személyét, továbbá a birtok számát jelölik	*könyvem, kertünk, amitek,százai*
tárgyrag	A tárgynak mint mondatrésznek a ragja	*könyvet, szépet, ezt, sokat*
határozóragok	A mondat különféle határozóinak a ragjai	*könyvben, szépen, sokszor, akivel*
-nak, -nek birtokos jelző ragja	A mondatban a birtokos jelző ragja	*Évának (a könyve), soknak (a szerencséje)*

A NÉVSZÓK HATÁROZÓSZÓI VISZONYÍTÁSA

Nyelvünknek egyik jellemző tulajdonsága, hogy a névszók határozói viszonyítására utánuk kapcsolt, általában hangsúlytalan viszonyszókat, ún. névutókat használ:

az iskola mögött, órák alatt, Húsvét után

A névutós névszót a maga egészében névutós szerkezetnek nevezzük. Ebben rendszerint csak a névszó hangsúlyos hiszen a névszó hordozza azt a fogalmat, amihez viszonyítva jelentőséget kap a hely, az idő, a körülmény, a mód. Például:

"Egyszerre *két tűzfal között* kigyúlt
A keleti ég váratlan zsarátja."

(Tóth Árpád: *Körúti hajnal*)

Néha a névutó kap megkülönböztető nyomatékot, ilyenkor mindig kiemelünk, pontosítunk a hangsúllyal:

A táskákat ne a *padok mellé*, hanem a *padok alá* tegyétek.
A tanár nem a *padok előtt*, hanem a *padok között* járkál.
A névutós szerkezet névszója csaknem mindig főnév vagy más, főnévi szerepben

használt szó:

"*agyarai közt* a pipával
álla alatt hegedűvel
a *pipái közt* agyarakkal"
(Szilágyi Domokos: *De profundis*)

"... Én olyan ember vagyok,
ki ellen mások többet vétkezének,
Mint *mások ellen* én."
(*Lear* - Vörösmarty)

"néz téged, mert örül, hogy lát ma itt
fehérek közt egy európait"
(József Attila: *Thomas Mann üdvözlése*)

De szeretném az egyiket,
Három közül a legszebbiket.
(*népdal*)

Megjegyzés:

Jegyezzük meg mint érdekességet, hogy a *mód, módra, módon* csak melléknévhez kapcsolódik: *szörnyű mód, furcsa módon.*

"Orrukban csak *magyar mód*
csillog egy ki aranydrót"
(József Attila: *A kanász*)

Gyakran előfordul, hogy egy névutó egyszerre több, egymással mellérendelő viszonyban álló névszóhoz tartozik:

Tornacipő és tízórai nélkül jöttem iskolába.

"Kezed *felé,*
Kezed, hajad *felé,*
Kezed, hajad, szemed *felé,*
Kezed, hajad, szemed, szoknyád *felé,*
Mit kapkodok?! - mindegyre kérded"
(Karinthy Frigyes: *Pitypang*)

Az is szokás, hogy egyetlen névszóhoz több névelőt kapcsolunk. Tömörítő szándékkal fogalmazhatunk így például:

Előadás *előtt* és *után* is találkoztam az ismerősömmel.

Különösen nyomatékosító szándékkal halmozhatjuk a teljes szerkezeteket is, például szónoki beszédben, egyre növekvő nyomatékkal, egyre emeltebb hangon:

Család *nélkül,* barátok *nélkül,* iskola *nélkül,* közösségi élet *nélkül* senkiben sem alakulhat ki a mások iránti felelősség érzete!

Vakáció alatt, sőt még *vakáció után* is beteg voltam.

"a megismerés, a programozott kiváncsiság,
beletáplált *múlt-jelen-jövő*
útján, beletáplált *remények s riadalmak útján,*
betáplált *bűnök közepette*"
(Szilágyi Domokos: *Sajtóértekezlet*)

Alaki viselkedésük szerint általában a ragtalan névszó kap névutót. (Eddigi példáink mind ilyenek voltak). Van azonban olyan eset is, amikor határozóragos névszóhoz járul a névutó:

"Azokon a nagy kék *hegeken túl*"
(Petőfi Sándor)

Mától fogva új életet kezdek.

Künön figyelmet érdemel a névutós szerkezeteknek az alábbi csoportja:

mindezek(nek) ellenére
anyám(nak a) részére
akik(nek a) számára

A fenti csoportban a névutó (és a névutószerűen használt névszó) alakilag birtokszóként kapcsolódik a birtokos jelzőszerű névszójához. (Ezekben a szerkezetekben mindegy, hogy a birtokos jelzőnek van-e vagy nincs -nak, -nek ragja, de gyakrabban használjuk ragtalanul.)

A személyes névmás névutós alakjait nagyrészt a névutó személyragos alakjai helyettesítik:

szerintem, szerinted, szerinte, szerintünk, szerintetek, szerintük.

A személyes névmási előtag nyomósíthatja ezek névmási jellegét:

énszerintem, teszerinted
az én számomra, a te számodra;
énellenem, teellened, őellene.

Szórendi szempontból fontos, hogy a viszonyjelentés kiemelése céljából a névutó

olykor meglőzi a névszót:

"De *túl zenén, túl síp-dobon,*
Riadó kürtön át:"

(Arany János: *A walesi bárdok)*

AZ IGE TÖMÖRÍTŐ EREJE

Ha a magyar nyelv igéit egyetlen szóval kellene jellemezni, ez a szó ez lenne: *tömörek.* A nyelv művészei, akik minden szót mérlegelve írnak le, maguk is gyakran vallanak arról az energiáról, amely az igékbe sűrűsödik.

A legtöbb magyar mondatot papírra verő írónk, Jókai Mór a maga romantikus túlzásával például így ír erről:

"Másik jellemző különössége a magyar nyelvnek az, hogy egyetlen szóból a ragozás által egész mondatot tud alakítani, amit más nyelv utána nem csinálhat. Ez a szó "látthattak" németül "ich habe dich sehen können", - "megszerttelek", - "ich habe dich liebgewonnen". Egy regényemben van négy igéből álló mondat: "küldtek, jöttem: - hínak, megyek". Ez németül így adatik vissza: "man hat mich gesendet, ich bin gekommen: - man ruft mich, ich werde gehen". Franciául ugyanez: "on m'avait envoye, je suis venu: on m'appele, je m'en vais." Míg latinban ugyanazt négy szó adja vissza: "mittebant, adveni: - vocant, ibo." Az eszméknek ily rövid, de teljes értelmű kifejezése adja meg a magyar nyelvnek kasszikus alkazatát."

Ugyanezt fejtette ki Németh László is:

"A magyar nyelv ezt a tömörséget elsősorban az igéjének köszönheti. A latin nyelven kívül egyet sem tudok, amelyben az igének olyan nagy szerepe lenne, mint a magyarban. Mint a latinban, a magyarban is az ige a tő, amely a legbujábban hajt; figyeljük meg, képzőink milyen nagy hányada vezet igéből igébe vagy névszóba, s aránylag milyen kevés az olyan képző,

amely névszóból alkot főnevet vagy igét. S a magyar ige abban is emlékeztet a latinra, hogy nem szorul rá a névmások örökös mankójára ... a latinban és a magyarban az ige ragjaiban hordja az alanyát.

De a magyar ige tovább megy, tárgyát is magába tudja szedni. Mint vad a ráakaszkodó kutyákat, úgy rázza le azokat a névmásokat, segédigéket, de általában az apróbb szavakat, amelyek a szolgai fordításban fülét-farkát fognák. A magyar ige ebben a szlávra emlékeztet: fontosabbnak érzi a cselekvés pillanatnyi, tartós, ismétlődő természetét, mint időbeli elhelyezkedését jelezze (bár eszközeihez képest abban is elég leleményes) - amiről más nyelvekben külön szavak vagy fakó segédigék számolnak be, ő elvégzi képzőivel: nem *gyakran fut*, hanem *futkos*, nem *mozogni kezd*, hanem *mozdul*, nem *aprókat szökik*, hanem *szökdel*."

Az írók megindokolták a véleményüket, méghozzá olyan alaposan, hogy összefoglalták számunkra mindazt, amit az általános iskolában az igékről tanultunk:

- az igeképzők magváltoztatják a szótő jelentését, igéhez és névszókhoz kapcsolódva új igéket hoznak létre. Az igeképzés ma is aktív szóteremtő eljárás.

- az ige le tud mondani a cselekvő személyét jelölő névmásról, mert a hozzá tapadó személyragban benne van a cselekvő alany is, a cselekvés tárgya is.

- az igeidő rendszer kevésbé bonyolult mint az ismert indogermán nyelvekben, ezt "kárpótolja" a cselekvés minőségének a sokfélesége.

1. A cselekvő és a cselekvés viszonya

Ha összehasonlítjuk a *mos, mosakodik, mosat, mosatik* igék jelentését, a következőket figyelhetjük meg:

a. A *mos* ige olyan cselekvést fejez ki, amelyet az alany végez. Az ilyen igét cselekvő igének nevezzük. A cselekvő ige csoportja a legnépesebb:

"Én is *írom* énekem:
ha már *szeretlek* téged,
tedd könnyűvé énnekem
ezt a nehéz hűséget."

(József Attila: *Rejtelmek*)

Alakilag lehetnek: Tőszók és képzett szók.

b. A *mosakodik* igével kifejezett cselekvést szintén az alany végzi, de ez a

cselekvés egyben magára az alanyra irányul. Az ilyen ige visszaható ige.

Alakilag mindig képzett igék:

fésülködik, törülközik, iratkozik, visszaverődik.

A jelentésviszonyokból az is megérthető, hogy a visszaható ige csak olyan alapigékből képződhet, amely eredetileg tárgyas:

mossa magát, fésüli magát.

Persze ez nem azt jelenti, hogy ma minden visszaható igénk tárgyas.

- a *gondolkozik* valamin, *fenyegetőzik* (jelentése szerint: *gondol valamit, fenyeget valakit*) visszaható képzőjük mégsem azt fejezi ki, hogy a cselekvés közvetlenül a cselekvőre irányul - hanem csupán azt, hogy az eredetileg tárgyas ige tárgyatlanná vált. Ezek az ún. *álvisszaható igék.*

- *csókolózik, verekedik, ölelkezik, veszekszik* típusú igék is álvisszaható igék: itt a visszaható képző a cselekvés kölcsönösségét, kölcsönös egymásra hatását fejezi ki.

- a *kitudódik, becsukódik, visszaverődik* típusú igék is csak formailag visszahatók, jelentésük szerint azonban szenvedők. Ezért ezek is álvisszaható igék.

c. A *mosat* ige jelentése olyan cselekvés, amelyet az alany mással végeztet. Ez művelető ige. Tulajdonképpen két cselekvő van egyszerre jelen ebben az igealakban: az egyik utasítást ad a cselekvés elvégzésére, a másik cselekszik, az egyik kezdeményez, a másik végrehajt. A ragozás csak a kezdeményező alany személyét és számát jelzi (*én mosatok, te mosatsz, ő mosat), a* cselekvést végrehajtó alany személyét és számát csak akkor tudjuk meg, ha külön szóban megjelenik:

mi mosatunk Máriával / vele.

Alakilag a műveltető igék képzett igék:

- A valódi műveltető igék kifejezik a cselekvés *okozását*:

a füst *köhögtet,* a kilátás *gyönyörködtet,* a gyógyszer *altat.*

- A *szidatja, rászedeti, kéreti, sütteti* magát típusú igék azt fejezik ki, hogy az alany a aszóban forgó cselekvést *eltűri, megengedi.* Ezek ún. álműveltető igék.

- *hibáztat, származtat, fájlal* is csak álműveltető ige: jelentésük az, hogy valakiről vagy valamiről mondanak valamit.

- nyelvünkben akadnak olyan igék is, amelyek eredetileg műveltetők voltak, ma is érezzük rajtuk ezt, mégis a cselekvő igék közé soroljuk őket:

aszal (okozza, hogy aszalódjék), *forral* (okozza, hogy forrjon), *olt* (okozza, hogy ne égjen) stb.

d. A *mosatik* ige olyan cselekvést jelöl, amelyet nem az alany végez, hanem

más, de ez a cselekvés az alanyra hat, az alany szenvedi el. Az ilyen igét szenvedő igének hívjuk. Ebben az igealakban is két cselekvő van: az egyik végzi a cselekvést, a másik viseli - elszenvedi - a cselekvés körülményeit. De logikailag nem az a fontos, hogy ki végzi -, hanem az, hogy ki vagy mi viseli el a végrehajtott cselekvést. Ezért a ragozás nem vesz tudomást arról, aki végzi a cselekvést, csak arról, aki vagy ami elszenvedi:

megverődöm, megverődsz, megverődik;

Az ige nevében található "szenvedést" nem kell éppen szó szerint venni, ha az *Ómagyar Mária-siralom*ban tényleges szenvedésről van is szó:

"keserűen *kínzatol*
vas szegekkel *veretel*."

A *dicsértetik* vagy a *megajándékoztatik*, vagy a (közhírré) *tétetik* már csak alakilag szenvedő.

Alakilag: A szenvedő igék is mind képzett igék

Megjegyzés:

A szenvedő igékről egy régi szólás azt tartja, hogy "-tetik, -tatik, a magyarban nem használtatik", vagyis nem magyaros, hanem idegen eredetű, ezért kerülendő. Biztos, hogy a latin nyelvből került hozzánk valamikor a kódexek korában. A latin iskoláztatás visszaszorúlásával ez is kikopik a nyelvből, a népnyelv is csak *-ódik, -ődik* visszaható képzős származékokkal fejezi ki a szenvedő jelentést (a székelység ma is használja): a búza *elvetődött, megrugódlak* stb. De az irodalmi nyelvből sem hiányzik teljesen, régies, ünnepélyes használatra szánják:

"*Adassék*
a levél
Hunyadi Mátyásnak"

(Arany János: *Mátyás anyja*)

"Már közhírré *szétdoboltatik*:
Minden kisleány férjhez *adatik*"

(Weöres Sándor: *Tavaszköszöntő*)

Megjegyzés:

A köznyelv ma tulajdonképpen egyetlen szenvedő igét használ aktívan: *születik*.

Az ige a cselekvő és a cselekvés viszonya szempontjából	Példák
Cselekvő ige	*ír, olvas, lát, van*
Visszaható ige	*törülközik, fésülködik*
Műveltető ige	*köhögtet, kéret, adat*
Szenvedő ige	*tétetik, adatik, hozatik*

e. E fenti táblázatba foglalt igék mindegyikéből képezhetünk ún. ható igét.

Ez tulajdonképpen a cselekvés lehetőségét jelzi, azt, hogy a külső és a belső körülmények olyanok, hogy a cselekvés végrehajtható.

Alakilag: képzett szó, egyetlen képzője a -hat, -het.

- *írhat, olvashat:* cselekvő igéből képzett ható ige
- *törülközhet, mosakodhat:* visszaható igéből továbbképzett ható ige
- *kérethet, kérdeztethet:* műveltető igéből továbbképzett ható ige
- *születhet:* a szenvedő igéből továbbképzett ható ige.

Megjegyzés:

A képző azonos a *hat* igével, amelynek eredeti jelentése előremegy, halad. Ma is mondjuk: *behatoltak* a lakásba; *oda kell hatni,* hogy az emberek betertsák a törvényeket.

A ható igéknek rendkívül nagy a tömörítő ereje. A köznyelv is használja: *jöhet, mehet* stb. Íróink és költőink is kedvelik:

> *"Ehess, ihass, ölelhess, alhass."*
>
> (József Attila: *Ars poetica*)

2. A cselekvés irányulása

Az alany által kifejtett cselekvés valamilyen irányba végbemegy. Ezért a *cselekvés irányulását* osztályozási kritériumnak tekintjük. Megkülönböztetünk: tárgyas és tárgyatlan igét.

a. A tárgyas jelentésű ige az alanytól kiinduló és valaki vagy valami *másra irányuló cselekvést* fejez ki.

Tárgyas minden *műveletető* ige és a *cselekvő igék* egy csoportja (azok amelyeknek van mondatbeli tárgyuk):

itat, feleltet; keres, gondol

A tárgyas ige lehet *alanyi* és lehet *tárgyas ragozású.*

Péter kenyeret *keres.* (alanyi)
Péter *keresi* a kenyeret. (tárgyas)

Megjegyzés:

A tárgyas ige és a tárgyas ragozás nem azonos fogalmak!

b. A tárgyatlan jelentésű igék olyan cselekvést, állapotot jelölnek, amely *csak az alanyra irányul.*

Tárgyatlan minden *visszaható* és *szenvedő* ige és a cselekvő igék egy része (azok,

amelyek valamilyen mozgást, állapotot, állapotbeli változást fejeznek ki: *sétál, szalad, pirul, virágzik*).

A tárgyatlan igék általában csak *alanyi ragozásúak* lehetnek.

"*Zúg* az éji bogár, *nekimegy* a falnak"

(Arany János: *Családi kör*)

Megjegyzés:

Néhány tárgyatlan ige bizonyos kifejezésekben (frazeológiai egységekben) tárggyal fordul elő: *állja a sarat, táncot jár,* (könnyű) *életet él,* (hősi) *halált hal.*

A szövegkörnyezet azonban alkalmilag nagyon sok tárgyatlan igéhez kapcsolhat tárgyat:

"Zúg az erdő, zúg a nádas
Vajon ki *zúgatja*"

(*népdal*)

A tárgyas és tárgyatlan igék között azonban nincs szigorú határ. Számos több jelentésű igénk egyik jelentése tárgyas, másik jelentése tárgyatlan cselekvés:

Ez az út az állomásra *vezet.*(tárgyatlan).
Vak *vezet* világtalant.(tárgyas)

Az igekötő tárgyassá teheti bármikor a tárgyatlan igét:

"*alszik* a bogár, a darázs"

(József Attila: *Altató*)

de *kialudta* magát.

Tárgyas ige (tárggyal bővíthető)	*ad, kap, kér, néz*
Tárgyatlan ige (csak alkalmilag kaphat tárgyat)	*mozog, jön, bandukol*

3. A cselekvés lefolyásának módja

A cselekvés lefolyásának módja szempotjából hasonlítsuk össze a *csörög* és a *csörren;* a *zörög* és a *zörren*; a *csepeg* és a *cseppen* igéket. Megállapíthatjuk, hogy a *csörög, zörög, csepeg* tartós, huzamos ideig tartó, a *csörren, zörren, cseppen* pedig egyszer végbemenő, rövid csekelménymozzanatot fejez ki.

1. A tartós-huzamos történésű igékben mi fejezi ki a tartósságtot?

Alakilag ezt jelzi:

- az igető jelentése: *ül, áll, folyik, alszik*

- a képző: *beszélget, szaladgál, járkál, nevetgél*

- az igekötő: (esteleg a képző és az igekötő egyszerre): *elgondolkozik, elbeszélget, elnézeget*

A tartós cselekvés lehet folyamatos, vagy félbeszakított-újrakezdett, kisebb-nagyobb megszakítással továbbfolyó. Ennek alapján tovább is osztályozhatjuk az ide tartozó igéket:

a. *Folyamatos történésű ige*:

"*Meghaltál-e*? vagy kezedet görcs *bántja* , imádott
Jankóm, vagy *feledéd* végképp, hogy *létezem* én is"
(Petőfi Sándor: *Levél Arany Jánoshoz*)

b. *Gyakorító igék* elaprózott ismétlődő mozzanatokból álló cselekvést fejeznek ki :

"ment-*mendegélt* hetedhét országon át"
(*népmese*)

"*Jödögélt* mögöttünk szaporán az alkony"
(Kányádi Sándor: *A kökösi hídon*)

"Roskad a kásás hó, *cseperészget* a bádogeresz már."
(József Attila: *Flóra*)

2. A mozzanatos történésű ige egy pillanatig tartó vagy egyszeri befejezett cselekvést fejez ki.

Alakilag ezt jelzi:

- képző: *csörren, durran, sercen, reccsen*

- *igekötő: felébred, elindul, meggyul, átsurran*

A mozzanatos történésű igék jelentésük alapján tovább osztályozhatók:

a.*Kezdő igék*: a cselekvés kezdő pillanatát ragadják meg:

"Alkonyatkor *ellilul* az égbolt
feketül a lila ég"
(Szilágyi Domokos: *Táncszó*)

b. Tulajdonképpen *pillanatnyi igék* egy pillanatig tartó, befejezett cselekvést jelölnek:

A kutya *elvakkantotta* magát.
Éva *eltüsszentette* magát.
A villám *átcikázott* az égbolton.
A kocsi *megbillent*.

Megjegyzés:

1. A magyar igeidő rendszer viszonylagos egyszerűségét jól kiegészíti a cselekvés *aspektusának a tükrözése*: a cselekvés lefolyásának a vizsgálatában nem a *hogyan* a lényeg, hanem az, hogy *mennyi ideig tart a cselekvés*.

2. Érdemes azt is megjegyezni, hogy a hangutánzó szavakból képzett igék nagyrésze mozzanatos ige: *loccsan, reccsen, dörren* (ezek természeti jelenségek hangjait utánozzák); az állathangokat utánzó képzett igék jórészt gyakorítóak: *hápog, gágog, röfög, béget, brummog, múgat.*

"A mocsáros nép *kuruttyol,*
Prüccsög a sok kis bogár,
Réce *hápog*, fürj *palattyol*,
Hangicsál egy kis madár."

(Fazekas Mihály: *Nyári esti dal*)

"pórnép *prüttyög*
füttyög
kerepel
vadkan
horkan"
(Szilágyi Domokos: *Don Quijote szerenádja*)

Az ige a cselekvés lefolyásának módja szerint	Jelentés	Példák
Tartós-huzamos történésű ige: folyamatos gyakorító	Az alany huzamosan vagy ismételve cselekszik	*tanul, sétálgat*
Mozzanatos történésű ige: pillanatnyi kezdő	Az alany egy cselekvésmozzanatot végez vagy pillanatig tartó befejezett cselekvést hajt végre	*suhint, köhint, pattint*

Az igeragozás

Az ige a beszédben ragozott alakban fordul elő.

Az igealak kifejezi.

- az *igemódot*: kijelentő, feltételes és felszólító mód
- az *igeidőt*. jelen, múlt és jövő idő

- az *alany számát*: egyes és többes szám
- az *alany személyét:* 1., 2., 3. személy
- azt, hogy a cselekvés határozott *tárgyra irányul* vagy nem

Alakilag mindezekre a következő képpen utalunk:

- *igei jelekkel:* a feltételes mód jelével (-na, -ne, -ná, -né); a felszólító mód jelével (-j); a mjúlt idő (-t, -tt) jelével

- *igei személyragokkal.* Ezek lehetnek: alanyi és tárgyas személyragok.

Az igeragozáskor az igetőhöz mód- vagy időjelet, ehhez pedig alanyi vagy tárgyas személyragot fűzünk.

Emlékeztetőnek íme egy példa: (egyes szám második személy)

Kijelentő mód		
Idő	alanyi ragozás	tárgyas ragozás
Jelen	*vársz*	*várod*
Múlt	*vártál*	*vártad*
Jövő	*várni fogsz*	*várni fogod*

Feltételes mód		
Idő	alanyi ragozás	tárgyas ragozás
Jelen	*várnál*	*várnád*
Múlt	*vártál volna*	*vártad volna*
Jövő	-	-

Felszólító mód		
Idő	alanyi ragozás	tárgyas ragozás
Jelen	*várj(ál)*	*várjad*
Múlt	-	-
Jövő	-	-

1. A tárgyas ragozás

A tárgyas ragozás lényege az, hogy *maga az igei személyrag* utal már a mondatban szereplő, sorra kerülő tárgyra:

"Ó, *nézd* a furcsa, ferde fát,
Mint hajlik a patakon át,
Ó, lehet-e, hogy ne *szeresd,*
Hogy benne társad ne *keresd*?"
(Tóth Árpád: *A fa*)

A tárgyas ragozású igealak az alany számán és személyén kívül a határozott tárgyra is utal. A tárgy rendszerint 3. személyű (miként a fenti idézetben is), ritkán azonban 2. személyű. A 3. személyű tárgyra utaló igealak bármelyik személy lehet (a fenti idézetben 2. személyű alanyunk van), a 2.*személyű tárgyra* utalóé azonban csak az egyes szám 1.*személy*. Ez esetben -lak, -lek a személyrag.

Tehát: van a tárgyas ragozásnak egy tipikus esete, amelyben 1.személyű alany 2. személyű határozott tárgyra utal a -lak, -lek személyraggal:

(én) szeretlek (téged, titeket)
(én) látlak (téged, titeket)
(én) várlak (téged, titeket)

Idő	Kijelentő mód	Feltételes mód	Felszólító mód
Jelen	*lát*lak	*látná*lak	*lássa*lak
Múlt	*látta*lak	*látta*lak *volna*	-
Jövő	*látni fog*lak	-	-

Megjegyzés:

A tárgyas ragozás a magyar nyelv egyik jellemző sajátsága. Az ismertebb idegen nyelvekben csak egyféle (alanyi) ragozás van. Ezek a tárgyat külön szóval (névmással) nevezik meg. A magyar *várom* igealak pl. a németben *ich erwarte,* az angolban *I wait for him,* a franciában *je l'attends,* a románban *il astept.*

2. Az alanyi ragozás

Az alanyi ragozásban a *személyrag* csak az *alany személyére és számára* utal.

A tárgyatlan igék alanyi ragozásúak: *sétál, szalad, tipeg.*

DE! Az alanyi ragozású igék a kijelentő, a feltételes és a felszólító mód *egyes számá*ban kétféle ragozást követnek: *ikes és iktelen* ragozást!

Többes számban nincs elkülönölés.

1. Az ősibb az iktelen forma:

csellengek	*csellengünk*
csellengsz	*csellengtek*
celleng	*csellengnek*

Tehát: egyes szám 3. személyben nem volt személyrag.

2. Az ikes igék eredetileg tárgyatlanok voltak:

fázik, lakik, lépik stb.

A ragozás elindítója. "névadója" az egyes szám 3. személy volt, ahol az -ik rag megszületett. Ezután terjedt ki az 1. és a 2. szeméyre is - valamikor a nyelvújítás korában. (Kazinczy Ferenc lelkes támogatója volt az ikes ragozás terjesztésének). Az ikes ragozási rendszer tahát csak egyas számban él.

fázom	*lakom*
fázol	*laksz - lakol*
fázik	*lakik*

Később tárgyas igékre is átterjedt a 3. személyű -ik:

eszik, iszik, dolgozik, játszik.

:**Megjegyzés**

A tárgyas ragozásnak van lényegi, funkcióbeli különbsége az alanyihoz képest (ui. maga az ige u tal a tárgyra), az ikes és az iktelen ragozásnak nincs funkció megkülönböztető szerepe a mai nyelvben, csak formailag térnek el egymástól.

A tárgyas ragozást nem cserélhejük fel az alanyival, mert értelmi hibát követünk el: nem mondhatjuk "meggyújtok a tüzet", az ikes ragozást viszont értelmi kérosodás nélkül fölcserélhetjük iktelenre: "ebben a házban *lakom*", "ott *lakok*", "hol *laksz*" (a "hol *lakol*"kissé vidékies, bár ez a szabályosabb). Az ikes és az iktelen ragozás fölcserélése *nyelvhelyességi vétség:* az ikes alakok választékosabbak.

Az is igaz, hogy a kétféle igeragozás különbsége napjainkban megszűnőben van. Az igeragozás egyszerűsödését mutatja, hogy több olyan igénk van, amely csak a kijelnentő mód 3. személyében ikes ragozású:

bánik, eltűnik, hajlik, hazudik, megjelenik, válik.

Az ikes igék az alanyi ragozásában mindhárom mód jelen idejében -m, -l, -ik ragot kapnak az egyes szám 1., 2., és 3. személyben. Pl. az *eszik* ige alakjai a következők:

személy	Kijelentő mód	Feltételes mód	Felszólító mód
1.	*eszem*	*ennénm*	*egyem*
2.	*eszel*	*ennél*	*egyél*
3.	*eszik*	*ennék*	*egyék*

Megjegyzés:

Az *eszik* igének a feltételes és a felszólító módú alakjai a mai köznyelvben már iktelen ragozásúak. Nem akadémiai forma, de használjuk az *ennék, ennél, enne* feltételes módú, és az *egyek, egyél, egyen* felszólító módú alakokat.

Feltételes módban gyakori hiba a "-nák, -nék" összecserélése. Ebből a -ná, -né a módjel.

- egyes szám 1. személyű alanyi ragozású alakban a -k személyrag előtt mindig -né módjel áll:

várnék, tudnék, fognék, adnék.

- a *-nák* végződés csak többes szám 3. személyű tárgyas ragozású alakokban helyes:

ők várnák, ők fognák, ők tudnák, ők adnák.

- a feltételes mód többes szám 1. személyében a -nók, -nők ragot *csak tárgyas ragozásban* használjuk:

Vennék egy házat- de *Megvennők* a házat.

"*Sorolhatnók* még a magány s a mellőzés ütötte sebeket"; "Mintha *ismernők* egymást."

(Sütő András: *Istenek és falovacskák*)

Nagyon választékos, szép forma. Vigyázzunk, hogy helyesen használjuk!

Az igemódok és az igeidők használata

1. A kijelentő mód jelen idő közvetlen közelségbe hozza a helyzeteket, emiatt megjelenítő ereje igen nagy. Erre épít az ún. átképzeléses előadás: múltbeli események

megelevenítése végett az író az előadás folyamán múlt időről jelen időre vált át, és így a közvetlen átélés lehetőségét termti meg az izgalmasabb, gyorsabban pergő részeknél, mint például Arany a *Toldi*ban:

"Azzal a nehéz fát könnyedén *forgatja,*
Mint csekély botocskát, véginél *ragadja;*
Hosszasan, egyenesen *tartja* fél-kezével,
Mutatván az utat, hol Budára tér el."

2.Múlt idejű történéseket legtöbbször múlt idejű igealakkal mondunk el:

"Hogy *álltak* ők a csillag alatt!
Kezükben hitvány műszerek *remegtek,*
de annál szebben *szállt* a gondolat"
(Jékely Zoltán: *Csillagtoronyban*)

Múlt idejű igealakok közül a mai magyar nyelvben csak a -t, -tt jeles változata él. De a múlt idő is gazdagabb volt valaha. A *régmúlt* és a *félmúlt* még a XIX. században is általánosan ismert. XX. századi szövegben már archaizálás:

"Különb volt, mint nyolcvan apátúr,
Szentebb úr nem *vala* itten,"
(Ady Endre: *Dózsa György lakomáján*)

"Ha *volt vón* szükség emberre, magyarra,
Lett volna, aki másképpen akarja"
(Ady Endre: *Két kuruc beszélget*)

Tájnyelvi vonásként őrzi az -á, -é jeles félmúltú igealakokat a székely nyelvjárású Tamási Áron:

"S úgy látszik, sikeresen *feszíté* eszét, mert meglátván a szakállas németet, arra sem ért rá örvendő lelke, hogy valami rosszra gondoljon, ... mert nevetve *mondogatá* a németnek..." (*Hazai tükör*)

Érdekességként megemlítjük a *lőn, tőn, vőn* féle igealakokat is. Ma már csak tréfásan mondjuk, bibliai pátosszal: "És *lőn* világosság" - de Kazinczy még ezt használta egyik szonettjében.

"E szép vidék *lőn* kedves birtokom".

A XX. században archaizáló szándékkal használják költőink, köztük Babits Mihály, aki bibliai tárgyú és stílusú versében, a *Jónás könyvé*ben így fogalmaz:

"És *lőn* hogy a nap hévsége megsütötte

....

ahol helyet *vőn*, kórusban nevették."

3. Ha nyomatékosan utalunk a jövőre, vagy okvetlenül bekövetkező cselekvést akarunk közölni, a *fog* segédigés körülírást használjuk: pl:

ebédelni fogok; halat *fogok ebédelni*

"Itt van a nép, trónt *ülni fog* most"
(Ady Endre: *A Hadak Útja*)

De a jövő időt is a legtöbbször jelen idejű igealakkal fejezzük ki, különösen ha igekötős igéről, vagy mozzanatos igéről van szó. Az időhatárok lebontásában sokat segítenek az időhatározó szók is:

"Ki tiltja *meg*, hogy elmondjam, mi bántott
hazafelé menet?"
(József Attila: *Levegőt*)

"*Majd tipegsz,* s ha eleget totyogott
rossz lábod, *leülsz.* Fönn aranykeretben
áll ifjú képed, hozzá *motyogod:*"
(József Attila: *Majd megöregszel*)

4. A parancsot, kérést felszólító módú igealakkal szoktuk közölni:

"*Mondd,* mit érlel annak a sorsa"
(József Attila: *Mondd, mit érlel*)

"*Hass, alkoss, gyarapíts*: s a haza fényre derül"
(Kölcsey Ferenc: *Huszt*)

Egyes szám 2. személyben néhány igének van rövidebb és van hosszabb alakpárja. A rövidebb forma általában szigorú parancsot, halasztást nem tűrő felszólítást sugall, míg a hosszabb igealak enyhébb, tulajdonképpen felszólításként kifejezett kérés, könyörgés:

"*Adjad*, pocsék élet,
Hogy ne legyek dőre,
....
Add, én gonosz sorsom,
Futván fütyörésszek."

(Ady Endre: *A menekülő lovas*)

5. A feltételes módú igealakkal feltételhez kötött cselekvést vagy óhajtást szoktunk kifejezni, de szerény, bátortalan vagy bizonytalan közlés, kérdés vagy kérés tolmácsolására is alkalmas:

"Rémlik, minha *látnám* termetes növését"
"Azt *hinné* az ember, élő tilalomfa"

(Arany János: *Toldi*)

"Mért ne *fogadnók* be, ha tanyája nincsen"

(Arany János: *Családi kör*)

Szövegösszefüggésben különösen ható igeként sokféle hangulati hatást lehet elérni vele. Alább például a tréfa kifejezésének nyelvi eszköze:

"Üres már a láda fia
Üres ám -
Jaj pedig be *ihatnám*"
(Petőfi Sándor: *Szomjas Ember tűnődése*)

Az igekötő és az ige kapcsolata

Az igei tömörség egyik forrása az, hogy *igekötőket* kapcsol magához. Az igekötő rokonságban áll a valóságos határozószóval és a névutóval (ezekből fejlődött ki), ezért a cselekvést, történést, létezést jelentő ige az igekötő révén hely-, idő-, körülmény aspektust is kap.

1. Az igekötő *jelentésmódosító* szerepe sokféle:

- Leggyakrabban befejezetté teszi a cselekvést, vagyis azt jelzi, hogy a cselekvés utolsó, zárómozzanata bekövetkezett:

elment, megvacsorázik, kivágta, szétdarabolta;

- Kifejezheti a cselekvés irányát:

bemegy, leugrik, visszatér, átszalad:

- Jelezheti azt, hogy a cselekvés éppen elkezdődött:

megindul, felzúg, kirohan, begyúl, meggyúl.

- Jelezheti a cselekvés hatásosságát:

felbátorít, nekigyűrkőzik, megembereli magát.

- Lehet a cselekvés tartósságának az eszköze:

elbeszélget, átalussza az éjszakát, eltréfál, odamarad.

- Kifejezheti a cselekvés nagyobb mértékét, túlzott voltát (ebben a funkciójában a nyomósítás, a fokozás eszköze):

eluralkodik, feldícsér, elfő, kiöltözik, legyengül, túöltözik, elrövidít, túlérik;

- Jelezheti azt is, hogy a cselekvés elhibázott, sikertelen:

félreért, elír, elszab, félrevezet, alábecsül, melléfog;

- Gyakran az ige jelentésének a visszájára fordulását jelzi:

elszokok, visszafejlődik, félresikerül, kiábrándul;

2. Az igekötőnek ezen kívül a következő funkciói vannak:

a. Sűrítés, tömörítés:

"*Eltáncolom* a pénzemet
Kitáncolom a lelkemet"
(Petőfi Sándor: *Falu végén kurta kocsma*)

A fenti idézetben az igék két cselekvést sűrítenek magukba. Az egyiket az ige fejezi ki, a másikra pedig az igekötő utal. Az *eltáncoltam a pénzemet* mondat jelentése az, hogy addig táncolok, amíg a pénzem el nem fogy, a *kitáncolom a lelkemet* mondaté pedig az , hogy addig táncolok, amíg a lelkemet ki nem lehelem.

b. Tárgyassá teszi a tárgyatlan igét:

elhallgatj a lényeget
kinövi a ruhát
kiállja a próbát.

c. Az igekötő megkettőzése a cselekvés megismétlődését, gyakoriságát, elaprózott voltát fejezi ki:

"*meg-megáll*, körülnéz, most kapja, hirtelen"
(Arany János: *Családi kör*)

"Íme a folyókban már az éj közeleg.
Hűs sodtában *meg-meglengenek* a levelek"

(Illyés Gyula: *A ház végén ülök*)

d. Az ellentétes jelentésű határozószók is viselkedhetnek igekötőként. József Attila verscíme "*Ki-be ugrál* ..." kötőszók nélkül kapcsolja össze, de gyakoribb, hogy kötőszó kapcsolja össze.(Ilyenkor a második igekötőt írjuk egybe az igével):

A motor *ki- s bekepcsol*; Az utasok *föl- s leszálltak* az állomáson.

e. Néhány igekötőhöz nyomósító irányjelzőként hozzákapcsolódhat a *felé* névutó:

kifelé áll a szekere rúdja; a nyíl *lefelé* mutat

a gyerek *visszafelé* szalad.

3. Az igekötő sűrítő-tömörítő szerepe akkor a legkifejezettebb, amikor az alapige jelentését magába sűrítve egymagában áll. Ilyenkor a szövegkörnyezet biztosítja a megértést:Pl.:

Apám a lovakat *be,* a gyeplőt *meg,* s *el!*

Szűkszavú, de egyértelműen pozitív választ adhatunk vele eldöntendő kérdésekre:

- *Elolvastad* a könyvet?
- *El.*

"- *Elkelne* már egy kis eső.
- *El* hát - mondom felélénkülve. - Mit gondol, mamika, fog ma esni?
- *Elszívja* a Bakony. Pedig már nagyon kellene a fejlődéshez. *Megáll* a szőlő.
- *Meg.* A kukorica is."

(Déri Tibor: *Itélet nincs*)

4.Az igekötő lényegileg is megváltoztatja az ige jelenését. Ilyenkor az igekötő és az ige kapcsolata szóösszetételekhez hasonlóan új, néha bonyolult, az eredetitől merőben eltérő jelentéseket hoz létre:

lekenyerez valakit
lefőz valakit
lepipál valakit
elszelel valaki
ellóg *vagy* meglóg *valaki*

5. Ha az igekötő elmarad onnan, ahol nyelvérzékünk szerint helyénvaló volna a használata, valamilyen különleges hatással számolhatunk, amely az illető szöveget jellemezni fogja. Pl. az ünnepélyesség, a visszafogott ritmus stíluseszköze lesz Adynál:

"S én feszülettel, *tört* pohárral,
Hűlt I testtel, *dermedt*-vidoran
Elnyúlok az asztal alatt."

(*Az ős kaján*)

Az igekötő, a határozószó és a névutó kapcsolata

Igekötőink határozószóból és névutóból alakultak, Pl.:

be, ki, fel, meg, össze, alá, neki, túl, bele3, agyon, külön, tovább.

Az igekötőnek a határozószóból és névutóból való átfejlődése ma sem lezárt folyamat, és a beszéd-, illetve a mondatbeli helyzet folytán nem mindig könnyű a szófaji elkülönítés.

Bonyolítja a kérdést, hogy az egybeírásra és a különírásra vonatkozóan legfeljebb csak útmutatást kaphatunk, határozott szabályok nincsenek:

Jegyezzünk meg néhány támpontot:

1. Az igekötő mindenkor szoros értelmi és mondattani egységet alkot az igével, akkor is, ha bizonyos mondatbeli helyzetben alakilag elválik tőle:

elmegy
el fog menni, el kéne menni, el szabad menni
Menj el!

2. Mindig különírt határozószókkal állunk szemben, ha a határozói szerepüket akarjuk hangsúlyozni. Ilyenkor a mondat értelmi tagolása is olyan, hogy a határozó külön hangsúlyt kér:

Éva *odaállt* eléje.
Oda *állj, eléje,* ne *mögéje!*
Odafigyelj az órán!
Oda figyelj, ne ide!
A tanár *továbbmegy* a leckével.
Ha *tovább megyünk,* egy forráshoz érünk.

Az igenevek és az ige kapcsolatai

Az igenevek amint azt a nevük is mutatja - a nyelvtan "kétéltűi". Voltaképpen igéből képezzük őket, mindig megőrzik az igei sajátosságot, ha különben fölvett szerepük szerint névszóként (főnév, melléknév), illetve határozószóként viselkednek is.

1. A főnévi igenév

"A játszótársam, mondd, akarsz-e *lenni,*
Akarsz-e mindig, mindig *játszani,*

Akarsz-e együtt a sötétbe *menni,*
Gyerekszívvel fontosnak *játszani,*
Nagykomolyan az asztalfőre *ülni*"
(Kosztolányi Dezső: *Akarsz-e játszani?*)

Nevéhez híven a főnévi igenév annyiból ige, hogy *igéből képezzük,* és annyiban *főnév,* hogy *elvont cselekvést, történést, létezést* nevez meg.

Igei eredetét akkor érezzük leginkább, amikor általános alanyra vonatkozó állítmányi szerepben fordul elő, szinte azt sugallva, hogy az általános alany "általános" jelentésű állítmányt vonz, pl.: Nem *tudni*, mennyit késik a vonat; A sok fától nem *látni* az erdőt; *Megismerni* a kanászt cifra járásáról".

De - éppen "kétéltűségének" bizonyítékaképpen - állhat a mondatban ő maga általános alanyként:

"*Lenni* vagy nem *lenni*
Ez itt a kérdés"
(Arany János: *Hamlet ford.*)

És épp így lehet főnévi tárgy is:

"Szeretnék szántani,
hat ökröt hajtani,
Minden fordulónál
Egyet kurjantani."

(*népdal*)

Az igei eredetet az is alátámasztja, hogy a főnévi igenévvel kifejezett mondatrész bővítményt kaphat: ez általábamn határozó és tárgy, akárcsak az ige esetében. Például:

"Az ablakon kihajolni veszélyes."

"Kutyát sétáltatni tilos."

Igei jellegének legszembetűnőbb vonása mégis az, hogy *igei személyragokat kaphat*:

"Fűre *lépni* tilos."

Holnap el kell *utaznom.*

Jegyezzük meg:

Mikor személyragozhatjuk a főnévi igenevet?

1. Amikor határozottan akarunk utalni a cselekvő, logikai alanyra. Ilyenkor a személyrag a közlést pontosítja, az esetleges félreértést kiküszöböli:

."'"A barátomnak visza kell *fizetni a* pénzt."

Ahhoz, hogy az értelmi zavart eloszlassuk így is fogalmazhatunk:

"A barátomnak vissza kell *fizetnie* a pénzt."

és így is:

"A barátomnak vissza kell *fizetnem* a pénzt

2. Általában mindig, ha nyelvtani alanyként áll az itt következő állítmányok mellett: *kell, szükséges, kötelező, fölösleghes, illik, érdemes, jól esik, rosszul esik, fáj, kár, öröm, korai, késő, jó, rossz, lehet, szabad, lehetetlen, van, nincs, lesz.*

Például:

"*Fölösleges* dolog sütnie oly nagyon"
(Petőfi Sándor: *János vitéz)*

"Most aztán *muszály elmerengenem."*
(József Attila:*Flórának*)

A létige főnévi igeneve

A *van* létige főnévi igenévként a *lesz* igenevét - *lenni* - használjuk: "*Lenni vagy nem lenni*", "*nem-lenni igyekszel"*. Ezt várja el az irodalmi, normatív nyelvhasználat.

De a köznyelvben, főként ha kérdeznek bennünket, a *vanni* alakot is megtaláljuk.

Például:

Van pénzed? - *Vanni* van, de nem elég.

Ugyanennek tájnyelvi változata:

Volt jó termés? - *Vóni vót*,de...
Lesz eső? - *Lenni lesz*,csak ki tudja, mennyi.

2. A melléknévi igenév

A melléknévi igenevek is "kétéltűek".

Igei jellemvonásuk az, hogy igéből képezzük őket, és jelzik a cselekvés, a történés idejét. Mindhárom igeidő megtalálható bennük, a jelen, a múlt és a jövő.

Melléknévi jellemvonásuk az, hogy tulajdonságot fejeznek ki, és a névszókhoz hasonlóan fölvehetnek határozói igeragokat.

"Együtt utazzuk be Háromszéket, mint a fészket rakni akaró fecskék."

(Petőfi Sándor: *Úti levelek*)

A hangja *békítőre* sikerült.

a. A *folyamatos melléknévi igenevek* alakilag az -ó, -ő képzős igenevek. Jelenthetik:

- a cselekvő személyt: könyvet *olvasó* ember, kenyeret *kereső* apa, gyerekét *szerető* anya

- a cselekvés eszközét, helyét: *sütőkemence, fürdőszoba, hálószoba, írótoll, íróasztal, ebédlőasztali.*

Megjegyzés:

A mesterségek megnevezésének nagy része, az ún. foglalkozásnevek hasonlóan keletkeznek. Ma már főnevek pl.: *író, szabó, faragó, szíjgyártó* . Foglalkozásra utaló családneveink szintén ebbe a csoportba tartoznak: *Szabó, Varró, Sütő, Faragó, Csapó, Kalló, Szíjgyártó.*

b. A *befejezett történésű* (múlt idejű) *melléknévi igenév* jelentés tekintetében a fő cselekvés eredményeképpen létrejött állapotot fejezi ki: aki sokat tanul, az *tanult* ember; aki sokat olvas, az *olvasott* ember; aki valamilyen tehetséggel születik, az *született* tehetség; a kiállítás tárgyai *kiállított* tárgyak.

Alakilag: az ige -t, -tt végű múlt idejű alakjával egyeznek meg.

Megjegyzés:

- a tartós cselekvésű igékből képzett igenevek a benne foglalt fogalom állandó jellegére, minőségére utalnak:

sült hús, *aludt* tej, *kelt* tészta

- az igekötővel mozzanatossá tett igenevek a művelet után bekövetkezett állapotot tükrözik:

kisült hús, *megaludt* tej, *megkelt* tészta

- tárgyas igéből általában szenvedő aspektusú igenév lesz:

bezárt ajtó, *kitörött* ablak, *felépült* ház

- tárgyatlan igéből cselekvő aspektusú igenevek képezhetők:

kinyílt rózsa, hamvába *halt* tűz, sokat *élt* ember

- nem ritka eset, hogy a tárgyas igéknek van mind szenvedő, mind pedig cselekvő értelmű használata is:

Várt leány várat nyer. (aki vár = cselekvő)
A *várt* vendég megérkezett. (akit vártak = szenvedő)

- a befejezett cselekvésű melléknévi igenevek között is találhatunk olyanokat, amelyek már főnevesültek:

fagylalt, körözött, pörkölt, vádlott, halott

c. A *beálló történésű* (jövő idejű) *melléknévi igenév* ma már meglehetősen ritka.

Alakilag: -andó, -endő képzővel képzett szók:

leendő, kijavítandó, kelendő, jövendő, forgandó

Találunk közöttük *főnevesült* formát:

"Ti vagytok a *jövendő*"

Gyakoribbak azonban a melléknévvé vált alakok: *állandó* (térfogat), *kelendő* (áru), az ember *esendő, adandó* alkalom

Megjegyzés:
- tárgyas igékből szenvedő aspektusú igenevet képezhetünk:
kijavítandó hiba, *adandó* alkalom

- tárgyatlan igéből inkább cselekvő aspektusú igenév alakítható: *jövendő* évek, *leendő* anyós

- a középkorban nagyon gyakori volt a használatuk, főként latin mintára (a *Hiszekegy* régi szövegében is így szerepel: "Onnan lészen *eljövendő* ítélni)

3.A határtozói igenév

A határtozói igenevek is "kétéltűek": alapszavuk ige, de a képzett alakok határozószóként viselkednek.

Alakilag:**-va, -ve, -ván, -vén** képzővel alkotjuk őket.

"*Zúgva, bőgve* törte át a gátat
el akarta nyelni a világot."

(Petőfi Sándor: *A Tisza*)

"Rám gondol, *szántván,* a paraszt"

(József Attila: *Ars poetica*)

A szófaj kettőssége a következőkben áll:

- igei annyiban, hogy cselekménymozzanatot fejez ki;

- de a cselekménymozzanatnak valamely módféle vagy állapotféle körülményét nevezi meg (zúgva, bőgve), vagy pedig a benne foglalt időmozzanatot (szántván) hangsúlyozza.

Funkciói:

a. A köznyelvben gyakran használjuk az állítmány kifejezési formájaként a -va, -ve képzős határozói igenevet és a létigét:
be van festve, be volt fagyva, jól meg legyen sülve

Ezeknek a szerkezeteknek a helyes használata az egyik legvitatottabb nyelvhelyességi kérdés.

Mikor elfogadott a használata?

- ha valamilyen megváltozott állapotot fejez ki:

el van törve, ki lesz merülve, bele volt betegedve

- ha a cselekvés befejezettségét, eredményét érzékelteti:

"*Be van fejezve* a nagy mű"
(Madách Imre: *Az ember tragédiája*)

- személytelenség kifejezésére is alkalmas. Ilyenkor az általános vagy határozatlan alany funkcióját vállalja fel, amikor a cselekvő alanyt nem akarjuk megnevezni:

a tétel *be van bizonyítva, meg vagyok* én veled *áldva,* minden egy lapra *volt föltéve,* a kérdés ezzel *nincs megoldva*

Megjegyzés:

1.A határozói igenév helyett gyakran találkozunk a melléknévi igenév **-n** határozóragos alakjával:

kérve tekintett rá - *kérőn* tekintett rá
megadva magát beleegyezett - *megadóan* beleegyezett
megsértődve távozott - *sértődötten* távozott
megázva érkezett haza - *ázottan* érkezett haza

2. A **-va, -ve** képzős származékokat tekinthetjük *körülírásos szenvedő értelmű szerkezeteknek*, amelyek valamilyen módba, állapotba jutást fejeznek ki:

ki van festve, ki van rakva, le van aratva

3. Ezzel szemben a régies ízű -ván, -vén képzős határozói igenév főként cselekvő értelmű:

"Bika *rugaszkodván,* kötél szakad vala"
(Arany János: *Toldi*)

"Rám gondol, *szántván*, a paraszt"
(József Attila: *Ars poetica*)

4. Ha a **-va, -ve** képzős alakok mód-, illetve állapot kifejezésére alkalmasak, akkor a -ván, -vén ragos határozói igenevekben az időmozzanat dominál: mégpedig előidejűséget hordoz a fő cselekvéshez viszonyítva - ezt fejezik ki a 3. pontban szereplő idézetek, de sok köznyelvi példát is mondhatunk rá:

Találkozván, megbeszéltük az eseményeket.

5. A határozói igenév gyakran előforul ún. *figura etymologica* nyomósító, fokozó szerepben:

kérve kér, tudván tud, kapva kap, várva vár

"Szeretném magam megmutatni,
Hogy *látva lássanak.*"
(Ady Endre: *Szeretném, ha szeretnének*)

Az igenevek összehasonlító vizsgálata

1. Az igenevek tárgyalása során többször szóba került, hogy a tárgyas igéből képzett igenevek általában szenvedő jelentést kapnak, míg a tárgyatlan igéből képzettek inkább cselekvőnek tűnnek.

Miért hangsúlyoztuk ezt?

A magyarban nics szevedő igealak (diateza pasiva), de vissza tudjuk adni az idegen nyelvi ige szenvedő alakjának jelentését - éppen az igenevek segítségével:

trebuie sa se cunoasca - meg kell ismernünk
trebuie sa se rezolve - meg kell oldaniuk

2. Mindhárom igenevünk a sokat tárgyalt kétarcúság révén arra is alkalmas, hogy az idegen nyelvekben - így a románban - ismert *személytelen igemódokat* visszaadja:

- főnévi igenév - infinitivus
- befejezett történésű melléknévi igenév - particicium
- jövő idejű melléknévi igenév - supinum
- határozói igenév - gerundivum

Megjegyzés:

Magyar főnévi igenevet, ha a *kell, szükséges, fölösleges, érdemes* állítmányok után áll, románra kötőmóddal fordítjuk:

el kell mennem - trebuie sa merg

este obligatoriu sa invatati - kötelező megtanulnotok

A NÉVELŐ KAPCSOLATA EGYÉB SZÓFAJOKKAL

A magyar névelő a névszók - és az alkalmilag főnevesített más szófajok - előtt áll. A vele kapcsolt szónak határozott vagy határozatlan aspektust kölcsönöz - a közlő szándékának megfelelően.

"Mint egy ország levert forradalom után,
oly csöndes ez a nap.
Vacognak a füvek, s az ágak fenn a fán
gyáván bólintanak."

(Babits Mihály : *Esős nyár*)

A névelők két félék:

- határozott névelők: *a, az*

- határozatlan névelő: *egy*

1. A *határozott névelő* eredeti alakja az az, Balassi Bálint még kizárólagosan ezt a formáját ismeri:

"Az jó hírért, névért
S az szép tisztességért
Ők mindent hátra hadnak"

(*Egy katonaének*)

Tulajdonképpen az az mutató névmásból fejlődtek.

Alakilag ma is megegyezik a mutató névmással. Miről lehet mégis azonnal felismerni?

- A névelő mindig hansúlytalan, a névmás viszont kiemelő hangsúlyt kap

- A névmást ragozzuk, a névelő alakja mindig változatlan:

az *az* idő - *annak* az időnek

- *azt* az időt
- *ahhoz* az időhöz

2. A *határozatlan névelő* az *egy*. Ez nyilvánvalóan a számsor első tagjaként ismert egy számnevünkkel azonos, csakhogy attól eltérően *nem hangsúlyos*, s nem azt jelenti, hogy "egyetlenegy", hanem azt, hogy több személy vagy dolog közül *valamelyik általában.*

A *névlő hiánya* szintén határozatlanságot, az általában valamelyiket, az általában valamennyit sugalmazza. Például:

"Esik, hogy nőjön sár meg bodza,
csak egy hűvösen heverő
répa, egy jámbor meszelő
meg én hallgatjuk gondolkozva."

(József Attila: *Esik*)

Miben áll a *névelő kapcsolata* az egyéb szófajokkal?

A névelő hozzákapcsolásával *bármely szófaj főnevesíthető!*

"Apám szájából szép volt *az igaz*"

(József Attila: *A Dunánál*)

"de oda taszít a *muszáj* is."

(József Attila: *Nagyon fáj*)

"tréfázva mímel,
s a *jajra* csap a legszebb
rímmel

....

légy mint a *semmi*
te *minden.*"
(Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél éneke*)

Az *egy* határozatlan névelő az önmagában álló vagy jelzős tulajdonnév előtt arra is képes, hogy a tulajdonnevet típust jelölő köznévvé alakítsa át. Ezzel az átváltással a név érzelmi szinezetet kap, elismerést vagy lekicsinylést:

"Miként egy új, de szent *Napóleon*,
Elfoglalod majd a kerek világot!"

(Petőfi Sándor: *Respublica*)

A köznyelv is ismeri a szófaji átcspásnak ezt a módját:

ez a gyerek egy *Herkules,* egy *Krőzus* kéne neked, kegyetlenebb mint egy *Drakula*

Megjegyzés:

1. Az *egy* névelő azonban teljesen szabályosan járulhat a márka- és gyártmánynevek elé (ez esetben ugyanis a tulajdonnevek funkciójukat tekintve köznévi alakulatok). Pl.: van egy Wartburgunk, van egy Lee-m.

2. Ugyanez a helyzet a tulajdonnévvel alkotott jelzős szókapcsolatokkal is, ahol az *egy* a fogalommal azonosult tulajdonnév részeit nevezi meg: az apám rágyújtott egy *Monte Carlora;* egy *Munkácsy* vagy egy *Barabás* ma sok milliót ér.

A SZÓ SZÓFAJI ENERGIÁJA

A szófajok sajátos elrendeződése a szövegben sohasem véletlen műve. Ha eseményeket mesélünk el, több a mozgalmasságot, a cselekvést jelölő ige, ha tájat vagy személyt mutatunk be, a dolgok és a személyek neve mellé egyéni sajátosságjegyeket hordozó mellékneveket válogatunk.

a. Az *ige* grammatikai funkciója a cselekvés, történés, létezés kifejezése. Stílushatása éppen nyelvi szerepéből következik: a változást, a mozgást érzékelteti, nyelvi energiája révén aktivitást, mozgalmasságot visz az előadásba:

"hol a vasbányák fuvallata *ing,*
gép *rugdal,* lánc *zúg, jajong* ládák léce,
lendkerék szíjja *csetten és nyalint,*
hol a fémkeblű dinamókat *szopják*
a sivalkodó transzformátorok,
itt *élünk* mi. És sorsunk *összefogják*
a nők, gyermekek, agitátorok."

(József Attila: *Munkások*)

De másfajta mozgalmasságot, más kommunikációs helyzetet érzünk az alábbi szövegben:

"*Szól* a szellő, *szól* a víz,
elpirulsz, ha *megérted.*
Szól a szem és *szól* a szív,
folyamodnak teérted."

(József Attila: *Rejtelmek*)

Más lüktetése lesz a szövegnek, ha a költő az igét többször alkalmazza egymás után:

"... Mit is tehet a költő? *Teleírhatja*
csillagokkal a mennyboltot,
míg *alusznak* a csillagászok.

Teleírhatja rózsákkal a kertet, míg *alszik* a május.
Teleírhatja reménységgel - *teleírhatja* hajnallal az éjszakát,
míg *alusznak* az emberek."
(Szilágyi Domokos: *Maszek Ballada*)

b. A *főnév* azaz a dolgok, személyek, fogalmak neve is a szövegben kapja meg azt az erőteret, amekyben energiáját kifejtheti.

- A főnevek halmozása, gyors egymásutánja éppúgy mozgalmassá teheti a szöveget, mint az igék: a sok főnév egyidőben és egyszerre ható indokként együttesen akar valamilyen hatást elérni. Pl:

"Ezernyi fajta *népbetegség,*
szapora *csecsemőhalál,*
árvaság, korai *öregség,*
elmebaj, egyke és sivár
bűn, öngyilkosság, leki *restség,*
mely, hihetetlen, csodára vár,
nem elegendő, hogy kitessék:
föl kéne szabadulni már!"

(József Attila: *Hazám*)

"Az asztalomon paraszti *csokor,*
Bazsalikom, viola, szarkaláb,
Szemet vidító, kedves, egyszerű
Mezei *tarkaság.*"

(Tóth Árpád: *Bazsalikom*)

A modern költészet a sűrítő, lényeget kiemelő szerepet gyakran rábízza az egyéni és egyedi módon látott, értelmezett főnévi eredetű jelzős szerkezetekre. A szó minden funkciójára szüksége van az írónak, a költőnek ahhoz, hogy a benne és a körülötte kavargó sokféleséget egyidejűleg megragadhassa, visszaadhassa. Példaként Juhász Ferenc verséből idézünk:

"Valami téboly van ebben a vad nyárban
tűzliliom az éjszakában,
görcs-diófa kő-gubanca alatt
liliomtűz az éjben kihasad,
fölötte az álmot kőkorszakba fonja
a vén diófa cement Laokoon csoportja,
kígyóörvénye, kő-izomszövevénye
hajol rád liliom vérmárvány fekélye."

(*Tűzliliom az éjszakában*)

“Egy ing rohan a réten.
Nap-éj-egyenlőségi viharban
a szárítókötélről elszökött,
s most rogy-rohan Medárd - zöld fű fölött.”

(Nemes Nagy Ágnes: *Vihar*)

c. A *melléknév* bármilyen funkcióban a tulajdonságot hordozza. Néha főnevesül, akkor egymaga dominálja a szöveget:

“Lassan szál a *szürke* és a *kék* még
lassabban szivárog át az égen
....
A *szürkeség* eloszlik, győz a *kék.*”

(Radnóti Miklós: *Hajnal*)

Máskor a tulajdonságot hordozó melléknév a szemléletes leírás, a bemutatás, végső soron az egyéniesítés-egyediesítés eszköze lesz:

“*Vak* volt a hajnal, *szennyes, szürke.* Még
Üveges szemmel aludtak a boltok.
....
Egy kirakatban *lila* dalra kelt
Egy nyakkendő; de aztán *tompa, telt*
Hangon a harangok is fölmerengtek.”

(Tóth Árpád: *Körúti hajnal*)

A SZÓFAJOK STATISZTIKAI VIZSGÁLATA

Napjainkban elterjedtek a szóstatisztikai vizsgálatok. A szófajok statisztikai összehasonlítása alapján az író, költő nyelvhasználatára jellemző sajátosságokat állapíthatunk meg. Egy ilyen vizsgálat eredményeként tudjuk azt, hogy századunk első felének három jeles költője milyen gyakorisággal használta az igét, a főnevet és a melléknevet. Íme a mutatók:

	ige	főnév	melléknév
Tóth Árpád	2446 (10%)	6216 (27%)	4415 (19%)
Juhász Gyula	2887 (16%)	5300 (30%)	2393 (13%)
Szabó Lőrinc	3158 (16%)	4710 (24%)	1746 (9%)

Milyen következtetést vonhatunk le?

A cselekvés, a történés mint költői téma kevésbé foglalkoztatta a tanulmányozott költőket. A legfontosabb számukra a név. Tóth Árpád a nevekhez kapcsolódó mellékneveket fontosabbank tartja mint pl. Szabó Lőrinc. A statisztika azt is mutatja, hogy a melléknevek lassan visszaszorulnak, az igék pedig egyre nagyobb teret hódítanak. Akár stílustörténeti következtetést is levonhatunk: a hangulatokat kedvelő impresszionizmus visszavonulóban van.

Más fajta statisztikákat is szoktunk végezni. Tanulmányozni lehet például egy költő, író kedvenc szavait.Minden költőnek van kedvelt szava, ezt ők maguk is vallják.

"Hogy a költő lelkét megismerjük, ki kell kutatnunk azokat a szavakat, amelyeket a leggyakrabban használ. A szavak elárulják, hogy az alkotó mitől ittasul meg."

(Baudelaire)

"Az uralkodók jellemét kedvelt udvaroncai, a gazda természetét kedvenc állatai leplezik le: az íróknak kedvenc szavaik vannak." (Illyés Gyula)

A kedvenc szavakat másképpen *kulcsszavaknak* nevezzük.

Az előbb említett három költő, Tóth Árpád, Juhász Gyula és Szabó Lőrinc kulcsszavai a következők:

Tóth Árpád: *bús, lélek, jó, halk, szelíd, vén, setét*

Juhász Gyula: *magyar, világ, ég, élet, nagy, vár*

Szabó Lőrinc: *tud, lát, Isten, pénz, akar, szeret*

A kulcsszavak szófaji megoszlása

	ige	főnév	melléknév
Tóth Árpád	1	7	12
Juhász Gyula	4	11	7
Szabó Lőrinc	9	10	1

(A statisztikai vizsgálatot Szende Tamás végezte 1968-ban)

A SZÓKÉSZLET

"A kezdet óta van a szó. Éppoly tényszerűen, mint a vér, vas és arany tényvilága; éz anyagszerűbben, mint az érzelmi világ, a tények vetülete szívben és öntudatban. Az úgynevezett való világ és képzeletvilág mellett a harmadik: a kimondott világ.

A szó nemcsak egyszerű és hasznos közlekedési eszköze a gondolatnak; a szó azonos a tettel, sokszor nagyon is szembetűnő intézője és parancsnoka a tényeknek és néha még ennél is több: Termtőtársa az Istennek, aki kezdetben szintén csak egy szó volt: a Legyen!"

(Szabó Lőrinc)

ADATOK A MAGYAR NYELV SZÓKÉSZLETÉRŐL

1. Mi a szókészlet?

- nyelvünk szavainak összessége

2. Hány szó lehet nyelvünkben?

- Erre a kérdésre pontos feleletet nem tudunk adni. Egészen biztos, hogy sokkal több azoknak a szavaknak a száma, amelyeket valaha magyarul kimondtak és / vagy leírtak, mind amennyit a magyar nyelv különféle szótárai nyílvántartanak. Becslések szerint kb. 1.065.000 magyar szó lehet.

3. Melyik a magyar nyelv leggazdagabb szótára?

- A Magyar Nyelv Értelmező Szótára - amelynek hét kötete 1959-1962 között jelent meg. Ez mintegy 60.000 szót és 20.000 szókapcsolatot közöl magyarázattal ellátva, ezenkívül - értelmezés nélkül - még 125.000 összetett és képzett szót is felsorol.

- A hétkötetes akadémiai nagyszótár anyagából válogatták A Magyar Értelmező Kéziszótár anyagát - 70.000 címszót.

5. Mit tudunk meg az értelmező szótárból?

- Megadja a szavak különböző jelentéseit, jelentésárnyalatait, stílusértékeit, használati körüket.

- Közli az egyes szavak használati szabályait és - a szükségnek megfelelően - kiejtési sajátságait is.

- Megadja az alapszavak eredetét, etimológiáját.

- Világosan elhatárolja a helyes szóhasználatot a helytelentől.

- Helyesírási kérdésekben is tanácsot ad.

6. Ismerhetünk-e minden magyar szót?

- Az értelmező szótár óriási mennyiségű szóanyaga nem egyetlen embernek, hanem az *egész magyar nyelvközösségnek a szókincse.* Az *egyén* szókincse jóval kisebb, mint a nyelvközösségé. Leggazdagabb az írók, költők szókincse; Arany János műveiben mintegy huszonötezer különböző szót számlálhatunk össze.

7. A nyelvtudomány elsősorban a kollektív szókinccsel, az egész nyelvközösség szókészletével foglalkozik.

8. A nyelvtudomány a következő szempontok szerint kategorizálhatja a szavakat:

A. a szavak társadalmi fontossága

B. a szavaknak vidékek szerinti - térbeli - különbségei (a tájszók)

C. a szavaknak társadalmi rétegek szerinti megoszlása

D. a szavaknak élőnyelvi felhasználása

E. a szavak eredete

F. frazeológiai egységek

G. a használó egyénhez való viszony szerint

9. Az író, akinek teremtő eszköze a nyelv, a szó a nyelvtudomány kategóriarendszerét így teszi szemléletessé:

> "Röpködnek körülöttünk a szavak, kis és nagy hangzászlók, zászlóerdők; kinyúlnak, mint remegő kolduskéz; kinyílnak, mint szobaszellőztető ablakok: rohannak a veszett parancstorpedók; lezuhannak a lélek torkán, mint pezsdítő ital vagy keserű orvosság; összeütköznek és párbajt

vívnak, szövetkeznek, épülnek és építkeznek; megkövesedett masszáik könyvtárba tornyosulnak s bizonyos csoportosításban, versben vagy regényben, időnként föltámadnak, mint Lázár a sírból; némelyik szó egész könyvet tud íratni magáról és nemzedékek agyát megtermékenyíti; de bármi is a sorsuk, itt röpködnek köröttünk különböző kis akaratokat hordozva léghajóikon, néha az egész földet körülnyargalják s néha, rossz légköri viszonyok miatt, csak évszázadok alatt jutnak el a szomszédba is, óriási kristálytemetőjük a csönd, tele az elmúlt hangok tetemeivel; s az élő szavak egyre tovább röpködnek, mindenütt, megtöltik az utcát, hivatalokat, dísztermeket, magánlakásokat; járnak-kelnek bennünk, mint a bacilusok átáramlanak rajtunk, mint az elektromosság és megtörnek bennünk, mint prizmán a fény, hét színre s mindegyik szín tovább megy, más otthont keresni, más fület és más színtörést."

(Szabó Lőrinc)

A. A szókészlet tagoldása a szavak társadalmi fontossága szerint

A teljes szókészlet - a szókincs - minden létező szót magába foglal, de a szavak társadalmi fontossága különböző.

- Az *alapszókincs* vagy *alapszókészlet* a teljes szókészlet törzsállománya, a beszéd legfontosabb elemeit tartalmazza:

- a társadalom minden tagja ismeri és használja, ún. össznépi jellegűek:*fül, haj, sárga, kés*

- hosszú időn át használatosak: *jön, megy, tíz*

- nagy szócsaládjuk van, azaz sok összetett szót alkothatunk velük, illetve sok képzett szót belőlük: *szem, szemez, szemes, szemtelen, szemész, szőlőszem, üvegszem, szemüveg.*

- A *kiegészítő szókészlet* (a peremszókincs) általában a nyelv kevésbé fontos elemei - mert azok a dolgok, amelyeket jelölnek maguk is kevésbé fontosak. Pl.: *lopótök, habarcs, görgő.*

- nem ismeri a nyelvet beszélő közösség minden tagja: *lőcs, dalia, ártány*

Megjegyzés:
Minden új szó a kiegészítő szókészletben kezdi az életét, s a tőle jelölt dolog fonosságától függően gyorsabban vagy lassabban kerül egyre közelebb az alapszókincshez. Pl.: a *rádió, beton, benzin, telefon, televízió* rövid idő alatt bekerült az alapszókészletbe,

jóllehet nemrég kerültek be - idegen szóként - a nyelvünkbe.

Az ellenkező előjelű nyelvi mozgásra is számos példát idézhetünk: a *fehérnép, íj, mony* valaha aktív tagjai voltak a nyelnek - ma - bár ismerjük őket - kevesebbszer használjuk.

Beszéd és írás közben a nyelv szókincsének ezt a két rétegét más és más mértékben használjuk fel. Minden szó alapszókincsbeli például az alábbi népdalban:

"Tizenhárom fodor van a szoknyámon,
Azt gondoltam, férjhez megyek a nyáron,
De már látom, semmi se lesz belőle,
Tizenkettőt levágatok belőle."

Ha azonban Kányádi Sándor alábbi versét olvassuk, más lesz az alapszókincs és a peremszókincs szavainak aránya:

"Serétet süvít a szél
lőporfüstöt pufognak
a motorok
vér fröccsen
kavargó levelekre
tört bokájú lompos
nádszál csüng a
villanypóznára akasztott
bádog szemétkosárból
mint egy süldőnyúl a
vadásztarisznyából."

(*Ballada*)

A *szél, vér, levelek, bokájú* névszók alapszókincsbeliek, míg a *serét, lőporfüst, süldőnyúl, vadásztarisznya, villanypózna, bádog* a peremszókincsbe tartoznak - mindennapi beszédünkben hosszú időn át nélkülözni tudjuk őket. Csak bizonyos beszédhelyzetekben aktivizálódnak, csak bizonyos beszédhelyzetek igénylik ezeket a szavakat. A költő, amikor "szöveget épít", bármilyen szót felhasználhat, sőt új szót is teremthet.

B. A szavak vidékek szerinti különbségei

A tájszók

Olvassuk figyelmesen Tamási Áron szövegét:

"Édesanyám délebéd után mindjárt elment egy zsákkal pityókát ásni, s nekem egy jó halom csöves törökbúzát hagyott hátra, hogy én azt lefejtsem, amíg estére hazajő."

A *délebéd, piytóka, törökbúza* szavak nem köznyelvi szók, nem használják az egész nyelvterületen, csak helyi nyelvváltozatban - *nyelvjárásban.*

A nyelvjárásokra jellemző szjátos szók a *tájszók.*

1. *A valódi tájszóknak* két csoportja van:

a. a köznyelvben is ismert fogalom jelölésére a nyelvjárás más szóalakot használ: *piytóka, kolompér, földimogyoró.*

b. a nyelvjárási szóval jelölt tárgy, fogalom, cselekvés vagy teljesen ismertetlen a köznyelvben, vagy nincs rá külön szó: pl. káposztát *sarval* (Székelyföld), *átalvető* (Székelyföld)

2. A *nem valódi tájszóknak* is két csoportja van:

a. alak szerinti tájszók - ezek csak alkajuk tekintetében különböznek a köznyelvi formától: pl.: *csalán - csolán, csihány, csilán, csilánt, csollán, csohán, csiján, csanár, csaláng, csojján.*

b. jelntés szerinti tájszók azok, amelyeknek más jelentése él a köznyelvben és más jelentésben használja a nyelvjárás.pl. a *bogár* szó "légy " jelentése (Dunántúl); *Kató* "konyhában kóstolgatni szerető férfi"; *párol* "szennyes ruhát gőzben áztat"(Dunántúl).

Mejegyzés:

Az Értelmező Szótár megkülönböztet *nép* rövidítéssel népi, népnyelvi, népies szavakat és *táj* rövidítéssel minősített tájnyelvi szavakat.

A népnyelvi szavak a nyelvjárások többségében megtalálhatók: pl.:*bába, csoroszlya, átabotában, bakarasz.* Tájnyelvi szónak csak egy-egy nyelvjárási területen élő szó minősül: *bebónyál, bangó, jerke,* (bárány)

C. A szavaknak társadalmi rétegek szerinti megoszlása

A nyelvközösség szókincse a közösséget alkotó társadalmi csoportok, rétegek a szavak, kifejezések alkalmazásában különböznek egymástól.

a. Ahány szakma, tudományág, annyi *szakszókincs,* annyi *csoportnyelv* is van.

- A mesterségeknek, szűkebb munkaköröknek szintén megvan a maguk sajátos szókincse, amelyet többnyire csak azok az emberek használnak és értenek meg, akik ugyanolyan szakterületen dolgoznak. Pl.:*borgisz, petit, ciceró, félkövér, levonat, kutyanyelv* - a nyomdászok szaknyelvéből való szók.

- A társadalomban nemcsak a közös szakma, hanem sok más, közösen végzett

tevékenység is kialakít olyan csoportokat, amelynek tagjai "egy nyelven beszélnek", sőt csak ők értik meg egymást. Az egyes csoportok közös nyelvét szintén a sajátos szavak jellemzik. Szinte mindegyik sportágnak megvan a maga csoportnyelvi szókészlete:

- *pást, csörte, elővágás, riposztoz* (vívás)
- *szöglet, bedobás, les, kezezés, csatár, hátvéd, tizenegyes*(labdarugás)
- *szorító, kiütés, horog, jobbegyenes,*(ökölvívás)
-*hármasugrás, diszkoszvetés, gerelyhajítás, váltófutás, célfotó* (atlétika)
- *gyalog , futó, király, királynő, bástya, lóugrás*(sakk)

b. Hasonlóképpen keletkeznek és terjednek jellegzetes szavak a társadalom egy-egy rétege körében is:

A rétegnyelvek közül a diáknyelvnek több évszázados múltja, története van. Pl.: a tantárgyak nevének játékos megrövidítésére még a magyar költésztből is idézhetünk példát:

"Ki voltam öreg grammás-diák korban,
égnek lendülten s százszor megbotoltan,
külön jussom: vénen is diák lehetek."
(Ady Endre: *Hunn, új legenda*)

A grammásdiák - kisdiák , régi gimnáziumi rendszerben a grammatikai osztály tanulója kb. 10-12 éves iskolai tanuló.

Ilyenszerű rövidítések ma is születnek: törci, matek, oszi, suli, stb.

Az elégtelen osztályzat megnevezésére is sok példát említhetünk: *bezúg,*(valaki), *bedugózik* (valaki), kapott egy *dugót, dákót, karót, gyökeret.*

A *tolvajnyelv* is "szakmai szókincs". Két körülmény van mégis, amely megkülönbözteti a tolvajnyelvet a többi szaknyelvtől:

a. a szaknyelveknek az a céljuk, hogy a maguk műszavaival a fogalmakat tisztázzák, egyértelművé tegyék, pontosítsák.

b. a tolvajnyelv arra törekszik, hogy szavai, kifejezései csak a "szakmában jártasok"előtt legyenek világosak, tehát az elkülönülési szándék dominál.

A tolvajnyelvi szavak egyrésze megvan a köznyelvben is, de eltérő jelentésben használják:

"*dohány, leves, guba*"- pénz
"*alma, almás*" - nincs
"*begyullad, berezel*" - megijed
"*átdob, átejt, átráz*"- becsap
"*falaz*"- elvonja a figyelmet
"*hangyás*"- bolond

"*mókus, pók, ürge*"- ember

Igazi tolvajnyelvi szavak azok, amelyek olyan fogalmat jelölnek, amelyek hiányoznak a köznyelvből (pl. *markecol*-ittas embert kifoszt; *leccuffol* - szíjról, láncról táskát, ékszert lop)

A tolvajnyelv a mai magyar köznyelvre meglehetősen nagy hatással van. Különösképpen a bizalmas társalgási stílusban használunk ilyen eredetű kifejezéseket, szavakat: *bepaliz, átejt, dumál, kaja, pia, haver, zabos, cucc, balhé, pók, ürge, olajra lép, húzza a csíkot.*

A fenti szavakat, kifejezéseket kedvelő nyelvhasználatot *argónak, zsargonnak* is szoktuk nevezni.

Írott szövegben is gyakori. Pl.:

"- Hallottam, sokan mondják. Az apám és a *srácok* is. Az apám garanciamérnök. Gyakran jár ki és elég hosszú ideig marad. *Isteni cuccokat* hoz. Azt meséli, minden van, ami csak kell a z embernek.

- Ahhoz a mindenhez pénz is kell. - szólt közbe János. Különben Árpádék *hülyék*. Állandóan *fűtik egymást* vagy nyolcan a *srácokkal* az osztályban. "

(Hankóczi Sándor: *És ti mit láttatok?* Interjú)

D. A szavak élőnyelvi felhasználása

A ma használatos, *élőnyelvi szókincshez* viszonyítva a szavaknak két másik rétegét kell megkülönböztetnünk: az *elavult szavakat* (archaizmusok) és az *újkeletű szavakat* (neologizmusok).

1. Az archaizmusok

"Legyenek, mondok, világosító állatok az égnek kiterjesztésén, hogy világosítsák az földet, és úgy lőn. Szerze azért az isten két nagy világosító állatot, az nagyobbik világosító állatot, hogy világítana napval, az kisebbik világosító állatot, hogy éccaka világítana."

(Mózes I. könyve. Károli Gáspár ford)

"És vala egy asszonyi állat, melyen a vérkórság tizenkét esztendeig vala."

(Márk.5.)

A fenti szövegben az állat szavunk két régi jelentésével találkoztunk, olyanokkal, amelyeket ma már nem mindenki ismer: a "világító állat"- világító dolog; az "asszonyi állat"- élőlény.

Az archaizmusoknak négy alcsoportjuk van:

a. elavult szavak : ezeket egy másik szó (valamikor az évszázadok folyamán) kiszorította a használatból: isa- bizony; emtet- szoptat; apol- csókol.

b. fogalmi archaizmusok: mind a fogalom, mind a fogalmat jelölő szó kikopott a használatból: tegez- nyílvesszők számára való hordozható tok; számszeríj- tusával ellátott íj rövid, vastag nyíl kilövésére; szakállszárító- ház előtti kispad; kopja- lándzsaszerű szúrófegyver.

c. formai archaizmusok: sok szó alakja a nyelv története folyamán megváltozott - ma más szóalakot használunk: penig, peniglen, kedig - pedig; král- király; győzedelmi- győzelmi.

d.jelentésbeli archaizmusok: a szó régi jelentése ma csak szűk körben ismert, a mai jelentés nem feltételezi az összes régi jelentés ismeretét: állat- 1.élőlény, 2.dolog, 3.lényeg, 4.anyag, árú, 5.barom, 6.termet, külső (l.Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár)

Megjegyzés:

Vigyázzunk az anakronizmusokra ! Ha egy fogalom, szó vagy szerkezet a történelmileg körülhatárolt korban még nem volt ismert, időtévesztésbe eshetünk. Példként Kozma Andor A kárthágói harangok című allegórikus versét idézzük:

"Bástyakőért tornyot, templomot döntöttek,
És a harangokból ágyúkat öntöttek!...
Hogy is volt? - Kárthágó, harangok és ágyú...?
Mily anakronizmus, tudatlan és bárgyú!"

A művészi archaizálás módszereivel a stilisztika foglalkozik. Íróink és költőink tudatosan alkalmazzák történelmi hangulat megteremtésére:

"Hárman sem bírnátok súlyos buzogányát,
Parittyaköveit, öklelő kopjáját."

(Arany János: Toldi)

2. A neologizmusok

"Ezzel a közönséges fénymikroszkópénál lényegesen nagyobb nagyítás érhető el. Minél kisebb az alkamazott fény hullánhossza, annál nagyobb a feloldóképesség. Ha a mikroszkópban ultraibolya fényt alkalmaznak a kép jóval köntrasztosabb."

(Törő Imre: A sejt c. írása nyomán)

A társadalom, a gondolkodás, a tudomány fejlödése nyilvánvalóan kihat a nyelv fejlődésére is: új szavak, kifejezések keletkeznek, régiek új, aktuális jelentést kapnak, hiszen a nyelvnek mint kommunikációs eszköznek meg kell felnie információ hordozó-átadó-átvevő feladatának.

A neologizmusokanak is négy fajtáját szoktuk megkülönböztetni:

a. új szavak bevezetése a korábban használt régi szavak helyett. Ennek sok oka lehet. Az egyik - talán legfőbb oka, hogy korábbi idegen szó helyett új, magyar szó keletkezik. Ilyen magyar szók ezerszám keletkeztek pl. a nyelvújítás korában (egyetem, mérnök, mozdony, mondat). Korunk magyar nyelvéből is bőven tudunk példát idézni: höpalack, bemondó, szélesvásznú, űrhajó, lökhajtásos, távbeszálő, golyóstoll stb.

b. fogalmi neologizmusok akkor keletkeznek, ha új tárgy, új fogalom születik, amelyet meg kell nevezni: a fogalmi neologizmusok fő területe a tudomány, a techika gyorsan felődő világa: fénymikroszkóp, hullámhossz, képernyő, műhold, célfotó, rádió, televízió, üzenetrögzítő stb.

c. formai neologizmusok olyankor keletkeznek, ha valamely szó alakján morfológiai, szintaktikai újításokat, változtatásokat végzünk: példa erre a diáknyelv a maga rövidítéseivel: mat-fiz., matek, törci, oszi de a tolvajnyelv, az argó is termel ki ilyen alakokat mint: pőci- cipő, buldog- boldog, fincsi- nagyszerű

d. jelentésbeli neologizmus akkor jön létre, ha egy szónak a korábbi értelme részben vagy egészben megváltozik. Pl. a szobor szó eredetileg nyelvjárási szó, tájszó volt “karó, cölöp” jelentésben. A ma ismert jelentést Kazinczy Ferenc kapcsolta hozzá.

Megjegyzés:

A mai magyar nyelvben a neologizmusok felhasználásának, alkalmazásának a köre kisebb-nagyobb mértékben különbözik egymástól:

- az új szó együtt él a régivel: geometria- mértan, matematika- számtan, patika-gyógyszertár

- a régebbi szó ismertebb, használtabb mint az új: telefon-távbeszélő, cigaretta-szivarka,

- a régebbi szót gyorsan kiszorította az új: lokomotív-mozdony, kinemaszkóp-szélesvásznú

E. A szavak eredete

Ha azt vizsgáljuk, honnan ered, hogyan alakult ki, hogyan nyerte el mai “magyar” arculatát a magyar szókészlet, akkor meglévő szavainkat két nagy csoportra oszthatjuk:*eredeti szavakra* és *kölcsönszavakra.*

1. Eredeti szavak

Ide számítjuk azokat a szavakat, amelyek az ősi szókészlethez tartoznak, azaz már akkor is megvoltak, amikor a magyar nyelv még nem volt önálló nyelv.

A magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládba tartozik. Nyelvrokona a finn, az észt, a vogul (manysi), az osztják (hanti), a zürjén (komi), a votják (udmurt), a mordvin és a cseremisz (mari) nyelv. Ezek a nyelvek egy többé-kevésbé egységes közös nyelvből, a finnugor alapnyelvből szakadtak ki mintegy kétezer évvel időszámításunk kezdete előtt. A finnugor alapnyelvből örökölt szavaink alkotják szókészletünk legeredetibb, legősibb állományát. A magyarság elődei nem egymagukban váltak ki a finnugor nyelvközösségből, hanem a vogulok és az osztjákok elődeivel együtt. Az itt felsorolt három nyelv közös előzménye az ugor alapnyelv. Természetes, hogy az innen származó szóréteg is az eredeti szókincsbe tartozik.

A magyarság az ugorságból való kiválása után (az i.e. I. évezredtől) maga alkotta belső szóteremtéssel a szavait, amelyek szintén az eredeti szókészlet részei.

a.Finnugor és ugor eredetű szavak

A magyar nyelv legősibb szavai egy kezdetleges történelmi korszak életmódjáról, e korszak embereinek ismereteiről és gondolkodásáról tanuskodnak. Ilyenek:

- a testrészek elnevezése: fej, szem, fül, száj, mell, kéz, bőr, szív, vér, máj

- a természet tárgyainak és jelenségeinek neve:ég, menny, csillag, víz, jég, hó, fagy, esik

- elemi cselekvések nevei: van, lesz, él, hal, eszik, iszik, alszik, mond, hall, néz, lát, ad, teremt

- néhány számnév: két, három, négy, öt, hat, húsz, harminc

- legfontosabb névmások: én, te, ő, ez, az, ki?, mi?

- halászó-vadászó életmódra utaló finnugor és ugor eredetű állatneveink: hal, keszeg, hattyú, nyúl, nyuszt, hód

- halászati és vadászati eszközök nevei: háló, fal (eredeti jelentésében "halfogó vesszőfonadék"), íj, ideg, nyíl, tegez

- halászatra, vadászatra jellemző cselekvések neve:lő, dob

- az ugorság már lovasnomád életmódot folytat, ezt bizonyítják ugorkori szavaink: ló, nyereg, fék

- a finnugorok családi életéről vallanak a következő szavak:atya, anya, öcs, meny, vő, had (eredeti jelentése szerint nemzetség)

- lakásviszonyokról valló szavak: ház, ajtó, ágy

- a ruházkodás szavai: öv, szíj, fon, köt, varr, mos

b.Belső keletkezésű szavak

A magyar nyelv külön életében kétféleképpen alakuhattak ki új szók: szóalkotással , azaz a nyelvben már meglévő elemek felhasználásával; és belső szóteremtéssel, teljesen új szavak létrehozásával.

1.A szóalkotás leggyakoribb módjai:

- szóképzés : szépség, bátorság, irodalom, kérvény, vidéki, hegyi, halász

- szóösszetétel: világ +járó = világjáró;
ablak +üveg = ablaküveg
nagy + kabát = nagykabát
fél + cipő = félcipő
hullám + hossz = hullámhossz

- hangutánzás, hangulatfestés: zeng, csöppen, zörren, kattan, loccsan, csobban, cammog, ballag, bandukol, viháncol, ujjong

2.Kölcsönszók

A kölcsönszók szókölcsönzéssel kerültek be a nyelvünkbe.

Megjegyzés

A magyarság történelme folyamán sok idegen néppel érintkezett: sok újat tapasztalt, m: egismerte más népek gazdasági életét, társadalmi berendezkedédét, kultúráját. Az újonnan megismert fogalmakat jelölő szóalakokat "kölcsönvette" - rendszerint a hangalak átformálásával nyelvünkhöz "igazította".

A kölcsönszóknak két csoportjuk van: jövevényszók és idegen szók.

A. A jövevényszók

A szókészletnek ez a rétege nagyon régi átvétel, az idegen eredet teljesen feledésbe merült.

Megjegyzés:

A vándorló magyarság a honfoglalás előtt elsősorban török népekkel érintkezett. Ekkortájt tért át a halászó-vadászó életmódról az állattenyésztésre, s ebben nagy szerepük volt a törököktők szerzett tapasztalatoknak. Honfoglalás előtti török jövevényszavaink jórésze az állattenyésztéssel és földműveléssel kapcsolatos.

1. Honfoglalás előtti török jövevényszavaink:

- bika, borjú, ökör, kos, disznó, kecske, gyapjú, jat, sajt, túró (az állattenyésztés köréből)

- búza, árpa, eke, gyümölcs, alma, őröl (a földművelés köréből)
- ír, betű (az írás tudományának köréből)

Megjegyzés:

Honfoglalás után sok szót veszünk át a Kárpát-medencében lakó szláv népektől: bővül az állattenyésztés és a földművelés szókincse, új mesterségeket ismer meg a magyarság, kényelmesebb lesz a lakás, megszilárdulnak a családi kapcsolatok, változatosabbak a ruhák és ételek, új államforma van kibontakozóban, és jelenkeznek az új vallás szavai.

2. <u>Honfoglalás korabeli szláv jövevényszavaink:</u>

- rozs, zab, gabona, barázda, kasza, kapál, szalma, széna, jászol, pásztor, bárány, kakas, kacsa (földművelés és állattenyésztés köréből)
- takács, kádár, mészáros, esztergályos, kovács, kalapács, szekerce, abroncs.(mesterségek köre)
- család, unoka, dajka, koma, (családi élet köréből)
- ablak, konyha, asztal, pad, párna, dunyha, katlan, kémény, ruha, gatya, nadrág, szoknya (ruházkodás köréből)
- ebéd, uzsonna, vacsora, tészta, szalonna, kolbász (táplálkozás köréből)
- király, megye, ispán, paraszt, pénz, perel (állami élet küréből)
- keresztyén, pap, szent, apáca, karácsony (a vallási élet köréből)

Megjegyzés:

A keresztény kultúra elsősorban az egyház közvetítésével tejedt. Mivel az egyház nyelve a latin, igen sok új fogalmat latin néven nevez meg a magyarság is. Számos latin szóval gazdagítja nyelvünket később a reformáció is. Latin jövevényszavaink nagyrészt az egyházi életre és az egyház kezén lévő iskolára vonatkozik, de sok szót őriz a jog és a közigazgatás nyelve is.

3. <u>Latin jövevényszavaink</u>

- templom, oltár, mise, orgona, kántor, káplán, pápa, próféta, angyal (az egyházi élet szavai)
- iskola, kollégium, professzor, tábla, kréta, ceruza, tinta, diktál, vakáció (az iskolai élet köréből)
- juss, lajstrom, uzsora (a jog és a közigazgatás szavai)

Megjegyzés:

A németekkel a honfoglalás óta közvetlen érintkezésben van a magyarság, és ezt nyelvünk is tükrözi. Eleinte az udvari és a hadi élet megszervezésének szavait tanultuk meg, majd a városias életforma, az ipar és a kereskedelem szélesebb körű elterjedésével szókincsünk is gyarapodni kezdett. Később a német jövevényszók az élet más területén is

megjelentek.

4. Német jövevényszavaink:

- kastély, herceg, lant, tánc, páncél, ostrom, frigy (udvari és hadi élet köréből)
- polgár, céh, borbély, pék, kalmár, kohó, érc, pléh, cukor, tallér, selejt (az ipar és a kereskedelem köréből)
- lutri, parókia, ringló, rang, papír, sógor (egyáb területek)

Megjegyzés

Még nagyon sok nyelvből vettünk át szavakat, és sokféle tárgykörben gazdagítottuk: nyelvünket más nyelv szavaival.

5. Francia eredetű jövevényszavaink

- lakat, kilincs, szekrény, mécs, tárgy, zománc, paraj

6. Olasz eredetű jövevényszavaink:

- trombita, bástya, tréfa, bárka, gálya, narancs, füge, datolya, mandula, mazsola, palacsinta, torta

7. Román eredetű jövevényszavaink:

- áfonya, cimbora, ficsúr

Megjegyzés:

Jövevényszavaink száma kb. nyelvünk teljes szóállományának a felét teszi ki. Eredet szavainkat azonban beszédben és írásban gyakrabban használjuk, hiszen az élet legfőbb területeire vonatkoznak. Annak ellenére, hogy finnugor eredetű tőszavaink száma alig haladja meg az ezret, ezekből lényegesen több új szót alkotott a nyelvünk (szóképzés és szóösszetétel révén), mint a jövevény elemekből, amelyek az évszázadok folyamán szintén magyar szavakká váltak.

(Rácz Endre - Takács Etel nyomán)

Annak megállapítása, megítélése, hogy valamely szó jövevényszó-e, bonyolult feladat. A jövevényszó mindig olyan eredetűnek számít, mint amely nyelvből közvetlenül átkerült hozzánk, még akkor is, ha hosszú utat tett meg addig, míg a magyar nyelv befogadta. Példa rá a paprika szavunk: végső soron valamelyik indiai nyelvből származik, onnan került át a perzsa, az arab és a török nyelvekbe, majd az újgörögbe, és ennek közvetítésével a balkáni nyelvekbe. A magyarba a szerb-horvátból került át közvetlenül, ezért ezt a szavunkat szerb-horvát erdetűnek minősítjük.

B. Az idegen szók

Mindennapi beszédünkben, írás-olvasás közben gyakran találkozunk olyan szavakkal, amelyeknek idegen nyelvi eredete nyilvánvaló. A nyelvek életében természetes jelenség egy szó átkerülése az egyik nyelvből a másikba.

Az idegen szók abban különböznek a jövevényszóktól, hogy nem illeszkednek be teljesen a magyar nyelv szókészletébe:

- idegenszerű a hangalakjuk (pl. mássalhanzótorlódás, a hangrendi illeszkedés hiánya)

- nyelvtanilag elemezhetetlenek (nem tudjuk megállapítani, hol kezdődik a szótő, hol kezdődik a képző)

- nincs szócsaládjuk (nem alkotnak új szavakat)

a. Az idegen szók között a legközelebb állnak a jövevényszóvá váláshoz a lényeges fogalmakat jelölő magyar megfelelő nélküli szavak. Ilyenek: benzin, hormon, rádió, televízió, gáz, beton, cement. Ezeknek már származékaik is vannak: rádiózik, rádiós; filmez, filmes, filmszerű.

Ezek a szavak azért is kaphatnak polgárjgot nyelvünkben, mert jelentésük kifejezésére nincs jó magyar szavunk.

b. Egyes esetekben az idegen szó és a magyar megfelelője olyan szinonímák, amelyek használati körük tekintetében különböznek egymástól: az idegen szó és a magyar megfelelője között jelentésbeli és hangulati megosztás következett be, s ezért az idegen ás a magyar szó nem cserélhető fel egymással. Ilyenek:

sport - testedzés, testnevelés, testgyakorlás
tróger - hordár
tragédia - szomorújáték
kreatúra - teremtmény

A mondanivaló igénye diktálja, hogy az idegen szót használjuk-e vagy a magyart.

c.Az idegen szó használata akkor fölösleges, ha jelentésben és stílusban azonos értékű magyar szó kínálkozik helyette, ennélfogva a két szót az értelem károsodása nélkül fölcserélhetjük egymással. Ilyenek:

bicikli - kerékpár
dialektus - nyelvjárás
autó - gépkocsi
metró - földalatti

d.Külön csoportot alkotnak az ún. nemzetközi szavak benzin, sport, rádió, televízió, nacionalizmus, export, import, garázs, dráma, film, miniszter, politika, kultúra,

energia, bioritmus, taxi.

A nemzetközi szó elnevezés ezeknek a szavaknak a földrajzi elterjeésére utal : különböző népek egyformán neveznek számos, közös műveltségük körébe tartozó fogalamat.

Megjegyzés:

Az idegen szó használata akkor indokolt, ha közte és a magyar megfelelője között jelentésbeli és stilisztikai különbség van.

- Magasabbrendű, minőségileg jobb fogalom jelölésére szolgál az idegen szó ilyen esetben:

klinika (felsőfokú egyetemi orvosképző intézmény) - kórház, ispotály

- Az idegen szó szépítő, eufemisztikus hatású:

diaré - hasmenés,
exitus - halál

- Az idegen szónak rosszabb, kellemetlenebb hangulata fejlődött ki, a magyar szó lesz a kedvezőbb hangulatú:

tróger - hordár
suszter- cipész
perszóna- személy
puceráj- vegytisztító
link- megbízhatatlan
elfuserál - elront

FIGYELEM!

Idegen szót csak akkor használjunk, ha pontosan ismerjük a jelentését, és helyesen ejtjük.Erre nézve az Idegen Szavak és Kifejezések Szótára bármikor eligazít bárkit.

F. Frazeológia

"Péter és Pál / tudjuk / nyárban
Összeférnek a naptárban,
Könnyű nekik ott szerényen
megárulni egy gyékényen:"

(Arany János: *A fülemüle*)

"*Árt, nem árt, én avval nem gondolok! haj rá!* -
És az örg kannát magasan felhajítá.
Búsuljon a lovad, elég nagy a feje,
nem volt ilyen kedvem, van száz esztendeje."

(Arany János: *Toldi*)

"Egyszer aztán magam is fölrikkantottam: *Matt!* Csodálkozva nézett rám: *Vak tyúk is eltalál szemet.* Nevetett, majd hirtelen hátravetette magát az ülésen."

(Sütő András: *Asztalos István fehér zsebkendői*)

A nyelv építőanyagának, a szókészletnek a szavakon kívül vannak több szó állandósult kapcsolatából alakult elemei is. Ezeket összefoglaló névvel *frazeológiai kapcsolatoknak* nevezzük.

Mi jellemzi ezeket?

- több, egymással tartlamilag és szerkezetileg összefüggő szóból állnak össze

- az egyes szavak mind jelentésüket, mind alakjukat magtartják, de a kapcsolatot alkotó szavak együttese szoros egységben raktározódik el a tudtunkban - együtt tanuljuk meg és együtt használjuk őket.

- a frazeológiai kapcsolatot egy tömbként - előre gyártott elemként - használja fel beszédében és írásban egyaránt.

- a frazeológiai kapcsolat *jelentéstartamát* tekintve *egységes*: kimondásukkor nem az egyes szavak jelentése a fontos számunkra, hanem az az asszocitatív jelentés, amit a szókapcsolat egésze hordoz. Az asszociatív jelentést a *beszédhelyzet* bontja ki. Bizonyos beszédhelyzetek jellemzésére a legegyszerűbb megoldás, ha általánosan ismert, "előre gyártott elemeket" használunk. A fenti idézetek is ezt a megoldást válaszották:

- ritka győzelem alkamával: *Vak tyúk is talál szemet.*
- todzódó jókedv alkamával: *Nagy a feje, búsuljon a ló.*
- egyetértés alkalmával: *megárulnak egy gyékényen.*

- sokszor színesebb, hatásosabb, kifejezőbb a frazeológiai kapcsolat, mint az egyszerű szó. Íróink, költőink éppen úgy kedvelik, mint a köznapi beszéd. Pl. az akadékoskodó ember *kákán is csomót keres;* a szitkozódó *kígyót-békát rákiált valakire;* a nincstelen *szegény, mint a templom egere.*

A frazeológiai egységek alcsoportjai

1.Szokványos kifejezésmódok

- társalgási formulák: részemről a szerencse; hogy vagy?; mi újság?
- körülírások: számolja a napokat (nagyon vár valamit), hült helyét találja (eltünt valami)
- metaforás kifejezések: tótágast áll, farkasszemet néz, könnybe lábad a szeme

2.Szólások és szóláshasonlatok

a. Gazdag hangulatú frazeológiai kapcsolatok, amelyeket átvitt értelemben használunk: egy-egy szónak színesebb, szemléletesebb szinonímája. Például:

- fösvény: *fogához veri a garast*
- rájött a helyes megoldásra: *fején találta a szöget*
- nem bízik benne: *nem tenné tűzbe érte a kezét*
- van magához való esze: *nem esett a feje lágyára,*
  van sütnivalója
- őszinte: *nem tesz lakatot a szájára,*
  a véleményét nem rejti véka alá

b. Léteznek párhuzamos felépítésű szólások: *se pénz, se posztó; le is út, fel is út; se füle, se farka; egyszer hopp, máskor kopp stb.*

c. A szóláshasonlatok két részből állnak:

- az első része egy fogalom - a második része a fogalommal egyenértékű kép

Pl. fogalom	kép	
szegény	MINT	a templom egere
ravasz	MINT	a róka
szereti	MINT	kecske a kést
fehét	MINT	a fal
fut	MINT	a nyúl

3. Közmondások

A közmondások eredeti vagy átvitt értelemben használt, valamilyen

életigazságot, megfigyelést, tapasztalatot tartalmazó mondatok.

Mi a szólás és a közmondás közötti különbség?

- a szólás a fogalom helyettesítője, szinonímája

- a közmondás logikai ítéletet tartalmaz - a közvélemény ítéletét / ítélkezését fogalmazzuk meg vele

pl. Aki mer, az nyer.
Könnyű Katát táncba vinni.
Bolond lyukból bolond szél fúj.
Nem jó nagyurakkal egy tálból cseresznyézni.
Madarat tolláról, embert barátjáról lehet megismerni.
Ne szólj szám, nem fáj fejem.

4.Szállóigék

A szállóigék olyan, nagyobb körben tartósan használt kifejezések, amelyeknek ismerjük szerzőjét (ez rendszerint író, költő, történelmi személyiség). Pl.:

Ember küzdj és bízva bízzál! (Madách Imre)
Sok az eszkimó, kevés a fóka! (Madách Imre)
Lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés.(Shakespeare)
A kocka el van vertve.(Julius Caesar)

Megjegyzés:
A frazeológiai kapcsolatok kötött nyelvi kifejezések. Csak úgy van értelmük, ha a szokott formában lakalmazzuk őket, csakúgy, mint az irodalmi idézeteket. Ha pontatlanok vagyunk értelem zavaró képzavart okozunk.

G. Az egyén szókincse

"Ki foghatná össze, minden pillanatban hány milliárt szó hat egymásra és a valóságra egyetlen országban is? Hány milliárt közönséges szó, amelyre szükség van, vagy nincs szükség, s amely elpusztul, mint más tények, cipő, kenyér, gyufaszál..."

(Szabó Lőrinc)

A nyelv hatalmas teljes szókészletének egyetlen beszélő egyén sem lehet birtokában: *mindenki csak annyi szót ismer és használ, amennyire szüksége van a mindennapi kommunikációban*: családon belül, iskolában, munkahelyen, a társadalmi élet egyéb területén.

Az egyén szókincse lehet *aktív* és *passzív.*

a. *aktív* szókincs: a szókincsnek az a része, amelyet az egyén a mindennapi beszéd különféle helyzeteiben *a leggyakrabban használ* . Ide tartozik az alapszókincs magyrésze (*jön, megy, eszik, iszik, alszik, hall, lát, néz, ad, kap, hoz* stb.), és az egyén munkájával, érdeklődési körével összefüggő szók (mérnöki, az orvosi, a nyomdász szakszókincse, a különféle sportok szakszókincse).

b. *passzív* szókincs: az a szómennyiség, amelyet az egyén *ismer, de nem használ,* illetőleg csak ritkán. Például iskolai tanulmányainkból ismerjük régi korok tárgyait, fogalmait: *pattintott kőkorszak, barlangrajzok, lovagi erények, keresztes háború, máglyahalál, tóga, tunika, föveg, papirusztekercs, íródeák, királyi tábla* stb. Ha olvasmányainkban ilyen szavakra bukkanunk, minden nehézség nélkül megértjük ezeket, de a mindennapi életben csak különleges beszédhelyzetekben használjuk - aktivizáljuk -: történelem órán, tudományos előadás alkalmával, estleg keresztrejvényfejtés közben.

Az aktív és a passzív szókészlet egyaránt változásban, állandó mozgásban van. A munkahely, az érdeklődési kör megváltoztatása gyakran aktivizálja a passzív szókészletet. A lakóhely csere az egyén szókincsében is tükröződik: vidékről városba költözni egyebek mellett azzal is jár, hogy az egyén szókincse átrendeződik, kicserélődik.

Mind az aktív, mind a passzív szókészlet *egyénenként* más és más. Pl. *oázis, homokfelhő, sivatag* aktív használatú szó egy afrikai utazó számára, passzív szó viszont egy hegyvidéki erdésznek.

Megjegyzés:

A fejlődés törvénye szerint az egyén szókincse az élet folyamán egyre bővül, gazdagodik. De bekövetkezhet az ellentétes folyamat is: ha valaki idegen nyelvi környezetbe kerül, ahol az nyanyelvét ritkán vagy egyáltalán nem használja, az anyanyelv passzivizálódik, végső esetben elfelejtheti anyanyelvét.

SZÓKINCSÜNK STILISZTIKAI RÉTEGZŐDÉSE

A köznyelv számos szava stilisztikailag közönbös, azaz önmagában nem expresszív, nincs különösebb hangulati értéke. Ilyen szavak jobbára az alapszókincsből kerülnek ki: *ház, ajtó, ablak, pad, kevés, víz, szél, jön, megy.*

Vannak azonban olyan szavaink is, amelyeknek önmagukban is több-kevesebb festői, expresszív értékük van, s ezért a stilisztikailag árnyalt kifejezéseknek az eszközei. Ezek a szavak a szótárakban stílusminősítéssel vannak ellátva, mivel a stílusértékük társadalmilag általánosan ismert. Például a *bakafántoskodik* ige mellett az Értelmező Szótárban a "bizalmaskodó" minősítés áll; a *fumigál* ige szintén bizalmaskodó; a *furkó* "tájszó" és egyúttal "régies " is; a *magasztos* szó "választékos"; a *püföl* minősítése "kissé tréfás"; a *sitt* "argó"; a *törek* "mezőgazdasági szakszó" stb.

I. Az érzelmileg színezett szavakkal sokféle árnyalatot tudunk kifejezni.

1. *Pozitív értékű szavak*

a. kedveskedő, becéző szavak:

pl. a kicsi lehet: *icike picike, icurka-picurka, icipici, pinduri, pindurka, pirinyó.*

b. enyhítő, szépítő szavak:

csalás helyett *félrelépés, botlás*
nagytestű helyett *erős,*
vulgáris, közönséges helyett *szabadszájú,*
ami a szívén, az a száján

c. választékos, finomkodó szavak:

férfiruha helyett *öltöny*
elmegy helyett *a távozás hímes mezejére lépett*
megbukik helyett *ismétel*
kirugták helyett *fölkérték, hogy távozzon*

d. ünnepélyes, fennkölt szavak, amelyeket csak ritkán használuk: *hon, bérc, zordonság, fölmagasztosul.*

e. túlzó szavak túlcsorduló érzelmeink kifejezésére: *óriási, oltári, állati, fantasztilus, bálványoz, imád.*

2. Negatív értékű szavak

a. tréfás vagy humoros szavak az irónia, gúny, tréfa kifejezésére:

nem normális helyett *félnótás, dilis, hangyás, gügye, nincs ki mind a négy kereke*

b. elítélő, rosszaló (pejoratív szavak):

aprólékos helyett *szőrszálhasogató, kukacoskodó, a kákán is csomót keres*

a legújabb divatot követő: *divatmajom*

c. vulgáris, durva szavak:

trampli, trehány, dög, állat, szemét

II. A szavak kifejezőerejét sokszor az is meghatározza, hogy milyen *stílusrétegre* jellemzőek. A szavak érzelmi és hangulati velejárója attól is függ, hogy a közlés milyen beszédhelyzetben, milyen környezetben, milyen alkalomkor - tehát milyen társadalmi körülmények között történik.

a. A mindennapi *társalgás* stílusrétegének közvetlen, néha nyersebb hangulatát árasztják a *bizalmas, familiáris* szavak:*szédít, gürcöl, gürizik, fusizik, dumál*

b. A gyermekvilág kedvességét idézik a *gyermeknyelvi* és *dajkanyelvi* szavak:*papi, cumi, hajcsizni, tente, maci, hintapalinta*

c. A hivatalok személytelenségét idézik a *hivatalos nyelv* szavai: *tanév, tanintézet, tandíj, tanszemélyzet, tanszer*

d. A *sajtó* szavai *publicisztikai* stílusra vallanak: *diplomáciai tiltakozás, bábkormány, ülésszak, szavazógép*

e. A *költői stílus* szavai a fennkölt, választékos szavak: *nyájas hajnal* (Csokonai); *szent bérc* (Kölcsey).

Megjegyzés:

A szó önmagában nem mindig hordoz expresszív stílusértéket, sokszor kap azonban többletértéket a *szövegösszefüggésben.* Erre számos példát idézhetünk:

"A báránybunda árnyakat
tűlevelű fák fércelik"

(József Attila: *Tiszazug*)

"Halovány bár a göröngy,
ő is csámpás barna göröngy;
a barázdák fölfűzik,
a bús földet díszítik."

(József Attila: *Gyöngy)*

A szövegösszefüggés érték-teremtő erejét Szabó Lőrinc így fogalmazza meg:

"Lelkes tény minden szó, hangulatai vannak: minden pillanatban más erő lehet ugyanaz a szó. Szavaink, amiket adunk vagy kapunk, mint rétjáró méhek, megrakodnak mézzel és hímporral, hogy rájuk sem ismerünk. Olyan fényburok veszi őket körül, mintha meteorok volnának, vagy nyargaló lámpák a képzelet sötét zűrzavaraiban. Hogy tud világítani egy-egy szó, amely máskor beteg volt és hamu (...): míly váratlanul gyúl ki egy-egy szó, mintha a kaotikus éjszaka valamelyik pontja kezdene izzani, belülről, parancsoló, maga-kiemelő vakítással (...) A szó ilyenkor már nem az a közönséges szó, amely tegnap volt és holnap lesz, nem az értelmi tartalma fontos, hanem a képzelt érthetetlen járulékai, izzása, pillanatadta telítetsége, színe és rajzának vonalai."

(*Szavak kémiája és a kimondott világ)*

A MAGYAR SZEMÉLYNEVEK TÖRTÉNETÉBÔL

Személyneveknek tekintjük az élő, vagy valaha élt emberek azonosítására használt szavakat vagy szavak csoportját.

Két fontos elemből áll: az egyénítő *keresztnév*-ből és a kisebb közösségbe való tartozást jelölő *családnév*-ből.

Keresztnevek

Minden népnek a történetében az *egyént* jelölő keresztnév volt az elsődleges, és hosszú időn át nem is használtak másik névelemet a keresztnév mellett az emberek.

Megjegyzés

- Ilyen értelmű neveket, vagyis csupán keresztneveket találunk a Bibliában: *Ábrahám, J: ózsef, Mózes, Péter, János, Mária, Márta*

- Egynevűek az egyiptomi fáraók: *Rámszesz, Kleopátra*

- A görög tudomány és történelem kiemelkedő alakjait is csak így ismerjük: *Arisztotelész, Platón, Thalész, Püthagorasz, Hérodotosz*

- A honfoglaó magyar törzsek vezetői is cak keresztnévvel rendelkeztek: *Álmos, Előd, Huba, Ond, Kund, Tas, Töhötöm*

- A királyok is egynevűek voltak, sokszor kaptak azonban megtisztelő, megkülönböztető nevet: *Bölcs Leó, Nagy Károly, Oroszlánszívű Richard, Rettegett Iván, Nagy Lajos*

1.A magyar egyelemű nevek a kereszténység fölvételéig mind *pogány nevek* voltak. Az ősi, pogány keresztneveknek három típusát különböztetjük meg: *a magyar közszavakból eredő* nevek, a *török közszavakból* eredőek és *ismeretlen eredetűek.*

a. A régi *magyar közszavakból* alakult nevek közül elsőként a *Leved* fejedelem neve fordul elő (akitől a magyarok egyik letelepedési helye is nevet kapott a honfoglalás előtt: Levédia) - jelentése a *lenni, létezni* igével függ össze; a végén ugyanaz a -d kicsinyítő képző , mint az Árpád, Előd nevekben. A *Leved* név körülbelüli jelentése: *Élőcske, Létezőcske.* (Ma is sok szülő becézi gyermekét Életkémnek, Lelkecskémnek - a Leved is ilyen név lehetett)

A honfoglalás körüli időből sok keresztnév maradt ránk:

- testi tulajdonságot jelentők: *Küsid* (kicsike), *Erős, Hitvánd* (hitványacska)
- bőr- vagy hajszínre utalók: *Fekete, Kese* (világos színű), *Szőke, Tarcsa (*kopasz)
- testi fogyatékosságot jelentők: *Vak, Süket, Finta* (fitos orrú, elfintorodott képű), *Csorba*
- belső jellemvonásokat tükrözők: *Bátor, Ravasz, Jóember (*ebből fejlődött ki később a jámbor szavunk), *Jóleány* (ebből alakult ki a Jolánka keresztnév)

b. A *török eredetű* keresztnevek között nagyon sok az ún. *totemisztikus* név,

vagyis olyan, amely a család vagy a törzs mondabeli eredetére utal. Nagyon sok nép mitológiája őrzi a saját eredetük mondáját, amely szerint egy-egy erős erdei állattól, vagy ragadozó madártól származtatták magukat. Ilyen török totemnevek éltek a magyarok körében is a honfoglalás körüli időben:

Kürd - (azonos a kard szóval) "farkas"
Kaplon - "tigris" vagy "párduc"
Ákos - "fehér sólyom"
Karcsa - "vadászsólyom"
Kartal - "fekete sas"
Torontál - "vándorsólyom"
Turul - "sas"
Bese - "kánya"
Buka vagy *Buga* - "bika"
Teke vagy *Tege* - "kos"

Természetesen más fogalomkörbe tartozó török eredetű nevek is voltak/vannak mindmáig:

Ajtony - "arany"
Csaba - "pásztor"
Töhötöm - "herceg vagy trónörökös"
Aba - "apa"
Álmos - "álomból való, álomhoz tartozó"
Balmaz - óvónév: olyan aki nincs
Szatymaz - "nem eladó"

c. Az *ismeretlen eredetű* nevek valószínüleg a honfoglalás előtt, a vándorlások korában kerülhettek be a névkincsbe; jelentésüket sem ismerjük.Ilyenek: *Csanír, Csekend, Kecse, Melka.*

2.Az egyházi jellegű magyar egyelemű keresztnevek később jelentkeztek nyelvünkben - de sokkal jelentősebb csoportot alkotnak.

Megjegyzés:

A kereszténység fölvétele nem járt együtt a nevek azonnali és kötelező megváltoztatásával.*Csanád* püspök például pogány nevet viselt, és pogány név a *Béla, Géza* királyok neve is. Akik a kereszténységben új nevet kaptak, általában elhagyták régi, pogány nevüket (így Szent István a *Vajk* nevet), de voltak olyanok is, akik régi nevüket használták továbbra is. I.Géza például a keresztségben a Magnus nevet kapta, de nem viselte. Olyan is volt, aki mind a kettőt, tehát a pogány és a keresztény nevét egyszerre viselte: *Aba Sámuel* (ebbhől *Aba* pogány, *Sámuel* keresztény nevelem).

A keresztény nevek térhódítása a XIII. századra lesz általánossá: az 1279-es

budai zsinat kimondta, hogy nevet csak pap adhat.

A keresztény nevek eredete

a. héber eredetű bibliai nevek: *Gábor, Mihály, Sámuel, János, Máté, Mátyás, Judit, Mária, Erzsébet*

b. a bibliai újszövetségi nevek között sok a görög eredetű: *András, Péter, Fülöp, Ágnes, Ilona, Zsófia*

c. latin eredetű nevek: *Benedek, Lukács, Márton, Pál, Klára, Margit*

d. germán eredetű nevek: *Kunigunda, Gertrúd, Arnold, Vid*

e. szláv név: *László*

A XVI. századtól kezdődően a protestantizmus hatott erőteljesen a magyar névválasztásra, névadásra. A katolikus egyház a keresztény vértanuk és szentek nevét részesítette előnyben, a reformáció többet hivatkozott az Ószövetségre, tehát az ószövetségi nevek váltak gyakoribbá: *Ádám, Áron, Mózes, Éliás, Sámuel, Benjámin, Dávid, Dániel, Gábor, Éva, Debora, Eszter, Judit, Sára, Rebeka, Rut, Zsuzsanna.*

A XIX. század jelentős változást hoz a magyar névhasználatban. Elterjednek a *történelmi nevek*: *Béla, Géza, Árpád, Zoltán, Sarolta, Piroska.* Divatba jönnek az *írói névalkotás*ok: *Csongor, Etelka, Jolánka, Tünde, Csilla, Hajnalka.* Elszaporodnak a *németből* való *átvételek*: *Ernő, Lipót, Ottó, Rudolf, Amália, Elenóra* - különösen sok a férfinévből nőiesített változat: *Aurélia, Emilia, Franciska, Gabriella, Kornélia, Hermina, Paula, Stefánia.*

A XX. században a névgazdagodás tovább folytatódott. Szokás lett a régi magyar, vagy annak tartott nevek adása - *Ákos, Csaba, Levente, Zsombor, Zsolt, Attila, Emese, Emőke, Ildikó; de* idegen nevek is polgárjogot szereztek maguknak: *Oszkár, Norbert, Róbert, Erika, Elvira, Szilvia, Vanda, Zita* stb.

Családnevek

A második névelemnek a *családnévnek* a megjelenését sok tényező együttesen befolyásolta.

- Jogi oka: a birtokok, birtokadományok örökítéséhez szigorúan számon kellett tartani a családhoz való tartozást.

- Társadalmi oka: az egyes személyek pontosabb megkülönböztetése, több

azonos keresztnevű közül, egyiknek vagy másiknak a kiemelése már nagyon régi igénye volt az embereknek. Ezt először körülírásokkal oldották meg, *megkülönböztető neveket* használtak.

Megjegyzés:

- A Bibliában is találkozunk ilyen nevekkel:*János fia Simon; Simon Kéfás; Maccabeus Júdás; Júdás Brabás.*

- A rómaiaknál háromelemű névrendszer alakult ki, s mi is így ismerjük a jelesebb történelmi személyeket, írókat, költőket a Római Birodalom aranykorából: *Gaius Valerius Catullus, Publius Vergilius Maro, Publius Ovidius Naso, Marcus Tullius Cicero* - de valamennyit csak egyetlen névvel emlegetjük: *Catullus, Vergilius, Ovidius, Cicero.*

- Az orosz névadásban szintén háromelemű személynevek alakultak ki: a középső névelem az apa keresztneve: *Alekszander Szergejevics Puskin, Lev Nikolajevics Tolsztoj, Anna Andrejevna Ahmatova.*

- Az amerikai angolban is gyakori a háromelemű név. Itt egy másik kereszt- vagy családnév illeszkedik be középre (middle name), de ennek sokszor csak a kezdőbetűjét használják: *Martin Lutrher King, John Fitzgerald Kennedy* vagy *John F. Kennedy, Edgar Allan Poe* .

A magyar családnevek kialakulása

a.) Legegyszerűbb eljárás az apa keresztnevének feltüntetése a fiú neve mellett. A magyar oklevelekben ezek először latinul szerepelnek: Simon filius Nicolai (Simon, Miklósnak fia), Nicolaus filius Petri (Miklós, aki Péternek fia), Petrus filius Pauli (Péter, Pál fia). Néha a biztonság kedvéért még a nagyapa nevét is följegyezték, így: Michael filius Petri filii Nikolai (Miklós fiának, Péternek a fia, Mihály)

A magyar nyelvhasználat azonban előre veszi a birtokos jelzőt, és akkor amikor a fenti latinul írt neveket magyarul kezdik használni, ilyen szerkezetek születnek: Pál fia Péter, Péter fia Miklós, amelyeket nyelvünk így egyszerűsített: Pálfi Péter, Péterfi Miklós. A régi helyesírást megőrízve így alakultak ki a Gálfy, Györffy, Laczffy, Abafy, Bátorfy, Elekfy, Bánfy családnevek.

b.) Keresztnévből + -é birtokjelből - amelynek régen -á párja is volt - is sok családnév alakult. (Ezeknek a mai állapota azt tükrözi, hogy a szóvégi hosszú magánhangzó megrövidült, esetleg zártabbá vált): Péter, a Lőrincé szerkezetből előbb a Lőrincé Péter szerkezet lett, amelynek mai alakja: Lőrince Péter. Így alakult ki a Balassa (előbb Balassá - a Balas a régi írásmód szerint azt jelenti, hogy Balázs - a családnév jelentése tehát: Balázsé), Lukácsa - Lukácséá - Lukácsi név is.

c.) A legegyszerűbb és gyakoribb családnévtípus a puszta apai keresztnév mellett

a fiú keresztnevének a használata: Ábel Péter, Amadé László, Ambrus Zoltán, Balázs Béla, Károly Sándor, Benedek Elek, Mihály József, Péter András. Nagyon sokszor a családnév az apa becenevéből származik : Anderkó, Bartók, Barta, Bedő, Beke, Benkő, Dani.

d.) A lakóhelyre való utalás is képezhetett családnevet. Birtokadományozáskor az oklevelek mindenképpen megemlítik a falu nevét, kezdetben a latin <u>de</u> prepozició utal a hovatartozásra: Forcos de Bekes - Békésről való Farkas. Magyarul általában az -i képzővel alakult az ilyen típusú családnév (tudnunk kell, hogy a régi helyesírás szerint ezek nagyon sokszor -y -ra végződnek): Altorjai, Békési vagy Békésy, Abody, Széchenyi, Báthori.

Szinte valamennyi településnévből alakult -i képzős családnév, de nem csupán települések nevéből. Amikor egy ember messze került a szülőföldjétől, ahol már nem ismerhették a lakhelyét, csak a vidéket, ahonnan származott, ahonnan jött, a vidék neve lett a családnév, rendszerint -i hovatartozást jelölő képzővel: Alföldi, Felföldi, Erdélyi, Csíki, Baranyai. Sokszor egy helységen belül is alakultak lakhelyre vonatkozó családnevek: Alszegi, Felszegi, Dombi, Hegyi, Kisuti, Völgyi, Mezei, Erdei, Vizi.

e.) Léteznek néphez, népcsoporthoz való tartozásra utaló családnevek: Cseh, Lengyel, Német, Török, Kun, Székely, Rác, Polyák, Román, Zsidó, Palóc, Bosnyák, Horvát, Tót, Orosz.

f.) Családneveink között ott szerepelnek a foglalkozásra utaló nevek is: Asztalos, Ács, Bognár, Borbély, Fazekas, Csizmadia, Erdész, Halász, Vadász, Madarász, Kecskés, Juhos. Vannak olyan foglalkozásnevek, amelyek ma csak a régi eredetű családnevekben élenek: Gömbkötő, Íjgyártó, Szíjgyártó, Égető, Csiszár vagy Csiszér (fegyvereket készített, javított), Kaszab (ma Mészáros), Kallós vagy Kalló (posztó készítő), Ványolós (posztót megmunkáló), Pintér (fából készített edényeket: hordókat, dézsákat).

A Király, Császár, Érsek, Püspök, Báró, Gróf, Herceg családnevek csak látszólag tartoznak a foglalkozást jelölő családnevek csoportjába - valójában ezek nem foglalkozásra utalnak, hanem jellemre: úgy viselkedett valaki, ahogyan a nevében jelzett személyt a nyelvközösség elképzelte: gőgös, parancsoló, kevély volt mint egy király, császár, herceg.

A foglalkozást jelölő családnevek között sok olyannal is találkozunk, amely nem a mesterséget nevezi meg, hanem annak szerszáma, anyaga, terméke szimbolizálja azt: Forgács (régies írással Forgach), Gyalu, Balta, Csík, Kárász, Csuka, Kapor, Torma.

A foglalkozásra utaló családneveket szoktuk tisztségre, hivatali rangra utalás szerint is csoportosítani:

- Bíró, Fónagy (falunagy), Ispán, Várnagy: vezető állású emberek
- Árendás, Béres, Jobbágy, Polgár, Pór, Szabad: társadalmi állásokra utalnak
- Csatlós, Huszár, Kapitány, Puskás: katonai szolgálatot teljesítők
- Kalmár, Tőzsér, Sós: kereskedőnevek
- Kocsis, Szekeres, Taligás: fuvarozást végzők
- Arató, Szántó, Szalma, Csikós, Csordás: mezőgazdasági

foglalkozásúak, állattartók.

g.) Az emberek külső és belső tulajdonságának megkülönböztetéséből családnevek is alakultak. A személynevek között is találkozunk a névadásnak ezzel a típusával, de a családnevek között sem ritka:

- külső tulajdonságra utalnak: Kis, Nagy, Görbe, Kövér, Hosszú, Barna, Fekete, Vörös, Szőke, Tar, Kopasz, Csorba, Sánta
- belső tulajdonságra utalnak: Istenes, Kedves, Tolvaj, Gőgös, Jámbor

h.) Amikor egy családnévből már nagyon sok található egy közösségen belül, akkor fellép az igény, hogy valamilyen módon megkülönböztesék az azonos nevűeket. A megkülönböztető nevek együtt kezdenek szerepelni a családnevekkel, s így kettős családnevek alakulnak ki: Koháry Szabó, Nagyatádi Szabó, Nagybaconi Szabó.

Ma szokásos eljárás, hogy a kettős családnevekből az egyiket csak betűrövidítés jelzi: H. Szabó, T. Kovács, V. Fehér.

Érdekes eset az, amikor a kettős családnév egybeforr és hivatalos okmányokban is így jelenik meg: Kisbán, Kisantal, Kispéter, Kishegyi, Kispintér.

Ma az is szokás, hogy a kiejtett betűrövidítés forr össze a családnévvel: Tékis, Ferences, Kispé, Esjó.

i.) Idegen eredetű családnevek természetes jelenségként vannak jelen a magyar nyelvben is: Andrasovszky, Jeszenszky, Mihajlovics, Sztanojev.

Megjegyzés:

A magyar nyelvben a családnév áll az első helyen, a keresztnév pedig követi azt. Az ismert idegen nyelvekben mindenütt fordított a sorrend: azaz a keresztnév áll elől, a családnév áll a második helyen. A válasz a magyar nyelv tipológiai sajátosságában rejlik: a magyarban a jelző mindig a jelzett szó előtt áll. A családnevek pedig a keresztnevek melett jelzői funkciót töltenek be: Nagy Péter, Kis András, Németh László.

Az indóeurópai nyelvekben a jelző általában követi a jelzett szót, így természetes, hogy a keresztnév áll elől, a családnév pedig hátul: Mihai Eminescu, Ion Creanga, Nicolaus Schaffer, John F. Kennedy, Paul Verlain, Honore de Balzac.

(Hajdú Mihály nyomán)

A helységnév típusok a magyar nyelvben

A helységnevek eredetének, régi jelentésének a vizsgálata nagyon sok embert érdekel. Sokan szeretnék tudni, hogy mi volt a régi neve a születési vagy lakhelyüknek, mit jelent a mai neve, hogyan nevezték el.

Megjegyzés:

A födrészek közül a legősibb nevet Európa és Ázsia viseli. A latinos forma terjedt el világszerte, de eredetük a közel-keleti (sémi, föniciai) nyelvekben keresendő. Afrika is latin eredetű név, amely az afer (többes száma: afri) népcsoportra vezethető vissza. Ausztráliát és Amerikát a födrajzi felfedezések korában nevezték el. Ausztrália neve a fekvésére utal (déli vagy keleti), Amerika a nevét Amerigo Vespucci-ról, felfedezőjéről kapta (egy német térképész jóvoltából).

A magyar helységnévadásnak az alábbi típusai vannak:

a. Puszta személynév szerepelt helységnévként körülbelül a XIII. századig: Arad, Békés, Öcsöd, Csanád, Kassa, Szolnok, Ják (Jakab), Miskolc (Mihály), Gálos (Gál). Ebbe a csoportba soroljuk a régi törzsnevekből alakult helységneveket is: Balassagyarmat, Füzesgyarmat, Káposztásmegyer, Mezőnyék, Kápolnányék.

Megjegyzés:

A törzsneveket egyetlen forrásból ismerjük, mégpedig Bíborbanszületett Konsztantinosz bizánci császárnak A birodalom kormányzásáról című művéből. Itt a következő törzsnevek fordulnak elő: Nyék, Megyer, Kürt, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi. E törzsnevekből alkotott helységnevek rendszerint összetett szók.

b. Elég sok helységnév keletkezett népnévből: Márabesenyő, Hajdúböszörmény, Szatmár-németi, Olaszi, Kunszentmiklós, Tóti, Jászberény, Uzonka, Magyarfenes, Románszentgyörgy.

c. Korai magyar helynevek között olyanok is vannak, amelyek a vidék jellemző állatviágára, növénytakarójára utalnak: Nádas, Szilas, Madaras, Gombás, Békás, Almás. Külön csoportot alkotnak a -d képzős helynevek (a -d képző jelentése itt: valamivel való ellátottság, valamiben bővelkedő): Nyárád (sok nyárfájáról), Várad (váras hely), Füred (a sok fürjmadaráról), Cegléd (cigle, vagyis fűzfáiról), Báránd.

d. A középkorban a vásárokat lebonyolító települések nevében a vásárhely szerepel: Marosvásrhely, Fugyivásárhely, Hódmezővásárhely. Sok várost és falut arról a napról neveztek el, amikor a hetivásárukat tartották: Csíkszereda, Dunaszerdahely, Tardoskedd, Csütörtökhely, Szombathely.

e. A birtoklást kifejező helyneveknek két alcsoportjuk is van:

- **i** képzővel alakultak (ez azonos az -é birtokjellel): Tamási (=Tamásé), Lőrinci.

- a XIII. századtól bukkannak föl a **-laka, -háza, -telke, -szállása, -falva**

(sokszor a -falva alak lekopott és csak -fa alak maradt meg): Csekelaka, Énlaka, Ipafa, Gyulaháza, Orosháza, Andrásfalva, Jákótelke.

f. Az **-egyháza** utótagú helységnevekben a szónak a jelentése még konkrét volt, a templom minőségét, milyenségét jelölték vele: Fehéregyháza, Veresegyháza, Kerekegyháza, Tövisegyháza.

g. Sok település kapta nevét a templom védőszentjéről: Szentmihály, Szentgyörgy, Szentsimon, Szentmárton. A rengeteg azonos nevű település megkülönböztetése végett előtagot ragasztottak a névhez: Csíkszentsimon, Csíkszentdomokos, Erdőszengyörgy, Sepsiszentgyörgy, Gyergyószentmiklós, Kunszentmiklós.

h. Nagyszámú vallási helynév is van: Keresztúr, Boldogasszony, Szentjobb, Ördöngősfüzes, Monostor (Gyerőmonostor), Keresztes (Biharkeresztes), Püspöki (Püski, Piski).

(Hajdú Mihály nyomán)

Tiparul s-a executat sub c-da nr. 329/1997 la
Tipografia Editurii Universității din București

ISBN – 973 – 575 – 140 – 2

Lei 3900